

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра історії України

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи

бакалавра

на тему: **«Українці в Зеленому Клині: переселення, громадське та політичне життя у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття»**

Виконав: студент ІV курсу

денної форми навчання

напряму підготовки (спеціальності)

032 «історія та археологія»

Олексієнко Роман Олександрович

Керівник: к.і.н., доцент

Любавський Роман Геннадійович

Рецензент:

Харків – 2022

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Розділ 1: Причини та періодизації переселенських процесів українців на Далекий Схід та формування території «Зеленого Клину».....	10
1.1 Причини та етапи переселення селян.....	10
1.2 Зелений Клин та його територія.....	16
1.3 Переселення до Далекого Сходу	20
Розділ 2: Громадське життя на Далекому Сході.....	27
2.1 Етнічна самосвідомість переселенців.....	27
2.2 Громадське життя українського населення в Зеленому Клині.....	33
Розділ 3: Політичні процеси на Зеленому Клині.....	40
3.1 Виокремлення національних інтересів.....	40
3.2 Політичні процеси на Зеленому Клину.....	42
3.3 Шлях до національно-культурної автономії.....	55
3.4 Національна і культурна автономія українців на Зеленому Клині.....	59

3.5 Культурне та громадське життя українців на Далекому Сході в 1919-1921 роках.....	63
Висновки.....	67
Список джерел та літератури.....	69
Резюме.....	73

ВСТУП

Актуальність дослідження. В історії України ще й досі залишається багато білих плям, тобто таких відсутніх її сторінок, які обов'язково треба знайти, вивчити і вписати. З розпадом Радянського Союзу та доступом до його архівів цих плям стало значно менше. Але є такі теми, які й досі залишаються не висвітленими належним чином. Одна з таких - Зелений Клин. Це історія українських переселенців Полтавщини, Чернігівщини, Київщини, та інших регіонів, а, отже, українська історія, без знання якої розуміння історії нашої країни не буде повним.

Шкільні підручники з історії України за авторства О. І. Пометун, Н. М. Гупан¹, Ф. Г. Турченко², В. С. Власова та С. В. Кульчицького³, Лебедевої⁴, Верстюка⁵ не містять жодної інформації про період переселення українського населення на Далекий Схід. Те ж саме можна сказати про «Історію України-Русі» М. М. Аркаса⁶, «Історію українського народу» С. М. Семеняка⁷, книгу О. М. Субтельного «Україна: історія»⁸, Д. І. Ідрісова «Невідомі сторінки історії України. Україна і світ»⁹, «Історію України» Н. Д. Полонської-Василенко¹⁰, та в низці інших книг з історії України.

---

¹ Пометун О. І. Гупан Н. М. Історія України: підруч. для 10 кл. загальноосвіт. закл. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2012. 288 с.

² Турченко Ф. Г. Історія України: підруч. для 10 кл. загальноосвіт. закл. Київ: «Генеза», 2010. 293 с.

³ Власов В. С. Кульчицький С. В. Історія України: підруч. для 10 кл. загальноосвіт. закл. Київ: «Літера». 2018. 304 с.

⁴ Лебедева Ю. В. Кульчицький С. В. Історія України: підруч. для 10 кл. загальноосвіт. закл. Київ: «Генеза», 2010. 154 с.

⁵ Верстюк В. Ф., Гарань О. В. Історія України: підруч. для 10 кл. загальноосвіт. закл. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1997. 405 с.

⁶ Аркас М. М. Історія України-Русі / Бібліотека історичного клубу «Холодиний Яр». Київ: Наш Формат, 2015. 464 с.

⁷ Семеняк С. М. Історія українського народу. Львів: Апріорі, 2010. 606 с.

⁸ Субтельний О. М. Україна: Історія: 3-тє вид., перероб. і доп. Київ: Либідь, 1993. 720 с.

⁹ Ідрісов Д. І. Невідомі сторінки історії України. Україна і світ. Харків: «Фоліо», 2018. 221 с

¹⁰ Полонська-Василенко Н. Д. Історія України: У 2 томах Т. 2 : Від середини XVII століття до 1923 року. 3-тє видання. Київ: Либідь, 1995. 606 с.

Темі Зеленого Клину несправедливо мало приділено уваги й у працях істориків, етнографів, дослідників краю. Але сьогодні, коли Україна потерпає від війни з боку сусідньої держави, котра відкрито заявляє про те, що українців не існує як нації, коли наша країна постала перед загрозою втрати державності, коли іноді піддаються сумніву навіть історичні, економічні та культурні здобутки наших пращурів, вивчення і висвітлення даного питання є надзвичайно актуальним.

Тому **метою** даної дипломної роботи є дослідження ролі та впливу українців у розбудову територій Далекого Сходу, збереження й поширення ними своїх традицій, ремесел, звичаїв і культури на чужих землях; збереження та розвитку національної самосвідомості українських переселенців Зеленого Клину як невід'ємної складової української історії.

Дослідження передбачає розв'язання наступних **завдань**:

1. Опрацювати та проаналізувати літературу авторів, що досліджували тему Зеленого Клину, різних періодів.
2. Описати передумови, які посприяли заселенню території Далекого Сходу мешканцями українських міст і сіл.
3. Відзначити вплив етнічного походження жителів Зеленого Клину на особливості культурного, суспільного та політичного життя краю.
4. Зафіксувати прагнення українофільської частини населення Далекого Сходу до об'єднання із великою Україною.

Хронологічними межами заселення Зеленого Клину можна назвати середину 19 століття, де-факто від 1858 року, і аж до першої чверті 20 століття, закінчуючи 1922 роком. Нижньою хронологічною межею є договір між Російською імперією та Китаєм про приєднання Далекого Сходу до складу Російської імперії, а верхньою межею став рік розпаду Російської імперії, себто Лютнева революція в Петрограді. Відповідно, хронологічними межами даної

дипломної роботи є вивчення життя Зеленого Клину від початку заселення його мешканцями українських міст і сіл вихідцями, переважно, з Полтавщини й Чернігівщини, тобто від 1858 і аж по 1917 рік.

Територіальні межі охоплюють Далекосхідні регіони Російської Федерації: Амурську область, Приморський та Хабаровський краї, Єврейську автономну область та частину острова Сахалін.

Історіографічний огляд літератури – важлива частина дослідження кожної дипломної роботи історика. Історичні дані, власні погляди на проблеми, які висловлюють автори у своїх працях, з роками можуть доповнюватися, змінюватися, переосмислюватися. Тож важливо проникнути в тему сповна, віднайти та опрацювати інформацію від першоджерела і до останніх праць сьогодення.

Низка дослідників займається дослідженням переселенських рухів. Їхні праці зберігаються у вигляді джерел інформаційних досліджень, статей у журналах, документальних відомостей, в інтернет-ресурсах, тим самим стаючи більш доступними для широких мас населення та більш інформативними в плані досліджень.

Найперша праця, присвячена переселенню селян з українських земель на Далекий Схід, написана відомим географом та істориком Буссе Федором Федоровичем, який, власне, у 1882 році був призначений начальником переселенського руху в Південно-Уссурійський край¹. Тож найкращий опис самого процесу переселення селян та підготовки їх до цього зваженого кроку ми знаходимо в його надзвичайно корисній праці.

---

¹ Буссе Ф. Ф. Переселение крестьян морем в Южно-Уссурийский край. Санкт-Петербург: Общественная Польза, 1896. 129 с.

Аналіз джерел. Інформативними, якісними та ґрунтовними працями про переселення селян на Зелений Клин є праці, зокрема, А. А. Попка¹, І. В. Світа², В. А. Черномаза³, Л. Г. Білоусової⁴, П. Ф. Унтербергера⁵, В. М. Кабузана⁶. Також вагомими є дослідження цієї теми у працях Г. М. Надтоки⁷, С. В. Синякова⁸, І. Л. Екаревої⁹, І. Л. Ямзіна¹⁰, Ю. В. Аргудяєва, Г. Г. Єрмака, А. Ф. Старцева¹¹ та інших дослідників, які займалися даним питанням. Визначенням меж Зеленого клину, його території та тлумаченням назви «Зелений Клин» у своїх роботах займалася низка вчених, серед яких П. Ф. Бровко та Л. Е. Фетисова¹², М. А. Андрусак¹³ та В. І. Сергійчук¹⁴, В. М. Кубійович¹⁵ та М. Г. Марунчак¹⁶, Н. Кулеша¹⁷ та О. Горобець¹⁸.

Етнічну приналежність переселенців, що прибули з української землі, процеси формування української національної самосвідомості, а також розвиток

¹ Попок А. А. Громадсько-політичне та релігійне життя українців на Далекому Сході в ХХ ст. // Український історичний журнал. 1998. №6 С. 54-68

² Світ І. В. «Свобода» й Далекий Схід // Календар-альманах УНСоюзу на 1973 рік. Джерсі-Ситі-Нью-Йорк, 1973. С. 159-165.

³ Черномаз В. А. Українці на Далекому Сході (1883–1922) // Східний світ. Київ. 1993, №2. С. 101-113.

⁴ Білоусова Л. Г. Українці на Далекому Сході: міграційні потоки у ХІХ – на початку ХХ століть. Київ, 2016. 119 с.

⁵ Унтербергер, П. Ф. Приморская область 1856-1898 гг./ Под. ред. И. И. Бока. Репринтное издание 1900 года. Санкт-Петербург: Альфарет, 2011. 392 с.

⁶ Кабузан В. М. Как заселялся Дальний Восток (вторая половина XVII - начало XX века). Хабаровск: Хабаровское книжное издательство, 1976. 200 с.

⁷ Надтока Г. М., Волков В.О. Українська колонізація Далекого Сходу (1860–ті рр. – початок ХХ століття) // Збірник наукових праць “Гілея: науковий вісник”. 2014. № 90. С. 44-48.

⁸ Синяков С. В. Украинская история как пространство современного творчества // Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”. Серія: Філософія. Психологія. Педагогіка. 2011. Вип. 2. С. 151-158.

⁹ Экарева И. Л. Из истории колонизации России в восточной Сибири и на Дальнем Востоке // Вестник Челябинского государственного университета, 2009. №1(139). С. 95-103.

¹⁰ Ямзин И. Л. Переселенческое движение в России с момента освобождения крестьян. Киев: типография Императорского университета Святого Владимира, 1912. 198 с.

¹¹ Аргудяева Ю. В., Ермак Г. Г., Старцев А. Ф., Сухачева Г. А., Тураев В. А., Фетисова Л. Е., Чернолуцкая Е. Н. Народы Приморского края / Приморье: народы, религии, общество. Владивосток: «48-часов», 2016. 168 с.

¹² Украинцы на Дальнем Востоке: история и современность / Бровко П. Ф., Фетисова Л. Е., Черномаз В. А. и др.; Владивосток: Издательво Дальневосточного университета, 2008. 289 с.

¹³ Андрусак М. А. Державні змагання українців на Далекому Сході (1917-1920) // Літопис Червоної Калини. Львів, 1932. № 4. С. 5-6.

¹⁴ Сергійчук В. І. Українці в імперії. Київ: «Бібліотека українця», 1992. 92 с.

¹⁵ Кубійович В. М., Світ І. В. Зелений Клин // Енциклопедія українознавства. Париж - Нью-Йорк: видавництво «Молоде Життя», 1955-57. Т.2 768-780 с.

¹⁶ Марунчак М. Г. Українці в СРСР поза кордонами УРСР. Вінніпег: Українська вільна академія наук, 1974. 248 с.

¹⁷ Кулеша Н. "Щире Слово" (1919—1920 рр.) з Владивостока — українська газета на Зеленому Клині // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. 2010, Вип. 2. С. 128-138.

¹⁸ Горобець О. Наш Зелений Клин – Далекосхідна Україна. URL: <http://horobetsolexandr.patrioty.org.ua/blogs/nash-zelenyi-kljn--dalekoskhidna-ukraina-260958.html> (дата звернення 31.12.2018).

громадського життя українців Зеленого Клину на Далекому Сході Російської імперії розкрили у своїх дослідженнях такі автори як Ф. Д. Заставний¹, А. П. Георгієвський², В. А. Черномаз³, А. В. Волинець⁴, Г. Купецький⁵, А. А. Попок⁶, дослідники Далекосхідного університету П. Ф. Бровко, Л. Е. Фетисова⁷. Не менш значущі праці у вивченні цих питань належать Д. Шурхалу⁸, В. І. Веризи⁹, В. О. Волкову, Г. М. Надтоці¹⁰, А. Грушецькому¹¹, І. В. Світу¹², А. Міллеру¹³, М. Г. Марунчаку¹⁴ та іншим дослідникам, історикам, науковцям.

Спираючись на зазначені письмові джерела, ми проаналізували, систематизували їх, відзначили низку причин, перебіг та результат тих процесів, які зазначені вище; виокремили етапи розвитку українського громадського життя; розкрили плани, які ставило перед собою українство Зеленого Клину; провели паралелі між переселенцями Далекого Сходу та сучасними українцями.

Тож, працюючи на даною дипломною роботою, ми дійшли висновків, що обрана тема є цікавою своєю нетиповістю і, зважаючи на тісну приналежність

¹ Заставний Ф. Д. Східна українська діаспора. Львів: Інститут спільних наук АН України, 1992. 176 с.

² Георгиевский А. П. Русские на Дальнем Востоке. Владивосток : Типография Государственного Дальневосточного университета, 1926-1932. 114 с.

³ Черномаз В. А. Зелений Клин (Український Далекий Схід). Владивосток: Видавництво Далекосхідного федерального університету, 2011. 286 с.

⁴ Волинець А. В. Дальневосточная Украина // Русская планета. 2014. URL: <http://rusplt.ru/policy/ukrainsiy-dalniy-vostok-9962.html> (дата звернення 21.05.2014).

⁵ Купецький Г. Там де сонце сходить. Спогади бойовика ОУН на далекому сході. Торонто: видавництво Віктора Поліщука, 1988. 499 с.

⁶ Попок А. А. Громадсько-політичне та релігійне життя українців на Далекому Сході в ХХ ст. // Український історичний журнал. 1998. №6 С. 54-68.

⁷ Украинцы на Дальнем Востоке: история и современность / Бровко П. Ф., Фетисова Л. Е., Черномаз В. А. и др.; Владивосток: Издательво Дальневосточного университета, 2008. 289 с.

⁸ Шурхало Д. Украина восходящего солнца // Трибуна. 2008. URL:<http://www.tribuna.com.ua/articles/history/170361.htm> (дата звернення: 14.11.2008).

⁹ Верига В. І. Визвольні змагання в Україні 1914-1923 рр. У двох томах. Том 2. –Жовква, Видавництво Отців Василіан «Місіонер», 1998. 416 с.

¹⁰ Надтока Г. М., Волков В.О. Українська колонізація Далекого Сходу (1860–ті рр. – початок ХХ століття) // Збірник наукових праць “Гілея: науковий вісник”. 2014. № 90. С. 44-48.

¹¹ Грушецький А. Українці і молдавани в Сибіру та на Далекому Сході. 2018. URL: <http://gvizdivtsi.org.ua/українці-і-молдавани-в-сибіру-та-на-дал/> (дата звернення: 01.08.2018).

¹² Світ І. В. Український Далекий Схід. З передмовою і доповненнями В.Кийовича. Хабаровськ-Одеса: Видання Інституту Океанічної України, 1944. 15 с.

¹³ Миллер А. Украинский вопрос в Российской империи. Киев: Laugus, 2013. 416 с.

¹⁴ Марунчак М. Г. Українці в СРСР поза кордонами УРСР. Вінніпег: Українська вільна академія наук, 1974. 248 с.

історії Зеленого Клину до української історії, наразі дана тема є надзвичайно актуальною та потребує подальшого опрацювання, дослідження та вивчення.

РОЗДІЛ 1

МІГРАЦІЯ УКРАЇНЦІВ НА ДАЛЕКИЙ СХІД ТА ФОРМУВАННЯ ТЕРИТОРІЇ «ЗЕЛЕНОГО КЛИНУ»

1.1. Причини та етапи переселення селян

Групи селян поступово переселялися із українських земель до Зеленого Клину. Все розпочиналося з виснажливого, далекого пішого переселення, заміною першого на мореплавні перевезення, і в останній своїх етапах до переселення залізничними шляхами. Ці переселення можна розділити не тільки за роками, а й за подіями, наслідками яких і було збільшення чи зменшення охочих переселитися на Далекий Схід у пошуках кращого життя.

Важливо знати, що ж спонукало українських селян до такого різкого кроку. Відомий далекосхідний учений, професор А. П. Георгієвський, виділяв три причини, які найчастіше спонукали селян до переселення: 1) недостатнє земельне забезпечення й накопичення надлишкової праці в селі; 2) пільги, які надавалися переселенцям на новому місці; 3) уявлення про надзвичайне багатство краю. Таким чином, ряд цих подій змушував селян шукати кращого життя в іншій частині країни¹.

Після скасування кріпосного права й проведення аграрної реформи в Росії, більше 94% селянських господарств України залишилося за межею бідності. Отриманих мінімальних земельних наділів (1-5 десятин) явно не вистачало для самостійного ведення господарства. Селянам доводилося орендувати землю в поміщиків на кабальних умовах – за половину врожаю й відпрацювання. Така система господарювання була найбільш поширена в Чернігівській губернії. Малоземелля, кабальна оренда, а як наслідок – нестаток і голод, змушували селян

---

¹ Георгієвський А. П. Русские на Дальнем Востоке. – Владивосток : Типография Государственного Дальневосточного университета, 1926-1932. С. 72.

Чернігівської та Полтавської губерній покинути свій дім цілими родинами і шукати кращого життя на протилежному боці країни. До прикладу, є відомості, як сильно бідували державні селяни з села Пакуль Чернігівського повіту. У проханні до державного уряду про їхнє переселення підкреслювалося: «...більша частина їхніх наділів внаслідок замету пісками перетворилася в непридатні вгіддя, а самі вони перебувають у винятково тяжкому становищі»¹.

Горобець О. знайшов інші причини для переселення селян: «Причиною заселення Далекого Сходу була антинародна політика царського уряду, який найбільше боявся згуртованості українців. Маючи у своєму підпорядкуванні необмежені простори Сибіру і Далекого Сходу, царат намагався розпилити активні маси українців, котрі із гурту народів і народностей відзначалися особливим волелюбством. Тим більше, що досвід заслання активістів Гайдамаччини з вісімнадцятого століття до дрімучого Далекого Сходу показав, що складні умови життя, віддаленість від основних комунікацій, помітно упокорюють настрої бунтарів». Другою причиною він вважає період Кримської війни 1853-1856 років, коли англо-французький флот неодноразово атакував Петропавловськ-на-Камчатці, а також інші порти на Сході імперії². Саме тому у Петербурзі схвалили рішення щодо переселення, адже ця майже незахищена частина імперії дуже швидко може бути захопленою без будь-якої компенсації. Тож перед переселенцями стояла не лише задача «обжити» територію, а й потрібно було належно вживати необхідні заходи щодо оборони.

Хронологічні рамки переселення селян в своїх роботах наводить ряд дослідників питання Зеленого Клину. Одним із видатних дослідників Зеленого Клину І. В. Світом встановлено історичний поділ суспільно-культурницького та громадсько-політичного життя українців на Далекому Сході на два періоди: 1) за

---

¹ Грушецький А. Українці і молдавани в Сибіру та на Далекому Сході. 2018. URL: <http://gvizdivtsi.org.ua/українці-і-молдовани-в-сибіру-та-на-дал/> (дата звернення: 01.08.2018).

² Горобець О. Наш Зелений Клин – Далекосхідна Україна. 2018. URL: <http://horobetsolexandr.patrioty.org.ua/blogs/nash-zeleniy-klyn--dalekoskhidna-ukraina-260958.html> (дата звернення 31.12.2018).

часів перших переселень до 1905 року; 2) від 1905 по 1917 рік¹. Так, як і І. В. Світ, ще один дослідник - А. А. Попок - дотримувався таких самих хронологічних рамок².

Дані, які наводить В. М. Кубійович, виокремлюють такі періоди заселення селянами Далекого Сходу:

1) Період від перших договорів Китаю з Російською імперією від 1858 року по 1882 рік. Даний період отримав назву період «козачого поселення», в цій фазі з 18 тисяч кубанських козаків, чиє військо виникло в 1860 році, і більшу частину якого становили вихідці з українських земель, утворюють нові поселення. Разом із місцевим сільським населенням кількість мешканців в регіоні ледве доходила до 100 тисяч осіб.

2) Наступний період, що відкрив нову фазу колонізації, тривав з 1883 по 1896 роки. З 1882 року селянам було дозволено переселятися морем з аграрно перенаселених регіонів України до малозаселеного Далекого Сходу. За цей період число поселенців зросло до 68 600 селян, головним чином вихідців з України.

3) У 1896-1901 рр. спостерігається збільшення охочих до переселення приблизно на 70 відсотків.

4) Цей період датується з 1901-1903 роки, був спричинений побудовою додаткових уссурійської та амурської залізниць, населення в цей період зростало до 14 тисяч осіб щорічно. З 1904 по 1905 роки міграція майже повністю припинилася.

5) 1907-1914 рр. В цей час кількість українців у Зеленому Клині становила 74%, 1907 року було досягнуто піку переселення - 70 600 осіб, потім цей показник чи не щороку знижувався. Загалом, в період з 1907 по 1914 роки населення зросло на 250 тисяч селян.

---

¹ Світ І. В. Український Далекий Схід. З передмовою і доповненнями В. Кийовича. Хабаровськ - Одеса: Видання Інституту Океанічної України, 1944. С. 15.

² Попок А. А. Громадсько-політичне та релігійне життя українців на Далекому Сході в ХХ ст. // Український історичний журнал. 1998. №6 С. 56.

б) 1914-1918 роки - це період, коли Перша світова війна, а ще більше революція і громадянська війна, сильно загальмували приплив населення¹.

Згідно з матеріалами І. В. Світа можна виокремити такі періоди: 1) 1859 по 1900 роки, коли переселення, на його думку, набуває організованого характеру. 2), 1901-1904 рр. (до початку російсько-японської війни), коли з українських земель приїхало 42 500 душ. У 1905 році їх було тільки кілька сот. 3) 1906-1907 роки - переселенський рух досягає свого піку і становить 76 637 душ. 4) 1908-1914 роки - населення зростає щорічно на 20 000 чоловік аж до самої Першої світової війни. 5) 1926-1933 роки, уся частка українського населення становить 315 000 осіб. 6) 1933-1944 роки, переселено більш як 500 000 осіб, особливе зростання спостерігається в період Другої світової війни, коли населення України евакуювали².

Найдавніші дані про переселення на Далекий Схід описує І. Л. Ямзин на 1912 рік у відсотковому відношенні відносно усіх переселень по Російській імперії: 1) у 1861-1876 роках переселенський рух із українських земель становив 34,7% від усієї маси переселенців. В середньому за ці роки переселено 581 людину щороку; 2) у 1877-1893 роках за рік переселялося в середньому по 1201 особі; 3) у 1894-1900 роках кількість переселенців на Далекий Схід зросла з 7% до 87%; 4) з 1896 по 1911 роки приріст населення збільшився в рази³.

Д. Шурхало виділив три періоди заселення Зеленого Клину: 1) з моменту приєднання територій по 1860, коли там з'явилися перші українські колоністи; 2) 1860-1883 роки, коли люди добиралися до Далекого Сходу через Сибір важкими довгими шляхами; 3) 1883-1917 роки, відколи почалося перевезення пароплавами і було перевезено перші 724 людини. Загалом же в цей період до Примор'я прибуло 180 тисяч українських переселенців⁴.

¹ Кубійович В. М., Світ І. В. Зелений Клин // Енциклопедія українознавства. Париж - Нью-Йорк: видавництво «Молоде Життя», 1955-57. Т.2 С. 772-773.

² Світ І. В. Зелена Україна. Короткий історичний нарис українського політичного і громадського життя. Нью-Йорк-Шанхай: Український науково-дослідний інститут Зеленої України, 1949. С. 7-9.

³ Ямзин І. Л. Переселенческое движение в России с момента освобождения крестьян. Киев: типография Императорского университета Святого Владимира, 1912. С. 10-13.

⁴ Шурхало Д. Украина восходящего солнца // Трибуна. 2008. URL:<http://www.tribuna.com.ua/articles/history/170361.htm> (дата звернення: 14.11.2008).

З Енциклопедії історії України можна побачити такі періодичні дані: 1) З 1883 по 1897 з України відбуло 754 родини (4688 осіб) казеннокоштных переселенців та 3552 родини (24 405 осіб) за власний кошт. 2) 1906-1917 роки – період побудови Транссибірської залізниці та надання переселенцям спеціальних пільг на Далекому Сході. Загалом, в цей період українців переселилося 166 873 особи (60,42% від усіх переселенців). 3) Голод 1921-23 років змусив людей покинути домівки. 4) 1932-33 роки ще один голодомор, а також колективізація. 5) 1930-ті роки і далі - період політичних репресій, оргнабори, в яких була значна частина українців, переведених на Далекий Схід, та все ж економічний фактор відігравав остаточну роль¹.

Дещо інший варіант періодизації пропонує Ф. Д. Заставний: 1) 1855-62 роки - період перших значних переселень на Далекий Схід. Чисельність переселенців становить у цей час 16,5 тисяч осіб. 2) 1876-1897 роки - період, що характеризується зростанням населення з 18 до 310 тисяч чоловік за рахунок переселенського руху морем. 3) 1901-1906 роки - період, що охоплює побудову Транссибірської залізниці, від чого переселенський рух набрав нових обертів. За ці роки з українських губерній приїжджало щорічно по 14 тис. селян. 4) 1907-1913 роки - період зростання переселень, близько 250 тис. селян забажали на добровільних засадах почати нове життя на Далекому Сході. Наприкінці першого десятиріччя ХХ століття кількість мешканців Зеленого Клину становила 940 тис. чол., з яких емігранти з України становили 74%².

А. Волинець визначає такі рамки переселенських хвиль: 1) 1858-1883 роки - довготривала міграція по всій території Російської імперії. 2) 1883-1892 роки, коли вихідці з українських земель склали 40 тисяч людей, тобто 91,8% усіх переселень на територію Примор'я. Збільшення колоністів пояснюється голодом 1891-1892 років, що охопив північні губернії України. 3) 1903-1909 роки - період, коли українці становили 81,4% «старожилів» Примор'я. 4) У 1909-1917 рр. до

¹ Енциклопедія Історії України: в 10 Т./ Гл. редкол. Смолій В. А. та ін.; Т.2: (Г-Д). Відпов. ред.: Литвин В. М. та ін. Київ: Наукова Думка, 2004. С. 281.

² Заставний Ф. Д. Східна українська діаспора. Львів: Інститут спільних наук АН України, 1992. С. 94-95.

Зеленого Клину, завдячуючи Транссибірській залізниці і Столипінській аграрній реформі, переселилося 167 547 селян, серед яких українці становили більше 76%. З них третину дала Чернігівська губернія, п'яту частину - Київська і десяту – Полтавська¹.

За даними, які наводить В. А. Черномаз, спостерігаємо таку картину переселення: 1) 1863-1883 роки - з моменту, коли вихідці з Полтавської області засновують перші поселення на Далекому Сході. До 1883 року, за його даними, українське населення тут становило близько 27.7%. 2) Із 1883 по 1900 роки - даний період характеризується початком масового переселення на Схід. Загалом до Зеленого Клину в цей період переселилося 64 330 українців, що становить 53.8% від усіх переселень до цього краю. 3) 1901-1916 роки - новий приплив населення. З побудовою наприкінці XIX ст. Транссибірської магістралі та Китайсько-Східної залізниці перевезення переселенців морем від 1902 року припиняється. Від цього часу переселенці рухалися вже залізницею, що суттєво збільшувало їх приплив. У 1901-1916 роках до Зеленого Клину переселилося 185135 вихідців з українських губерній (60,5% усіх переселенців), між тим, до Приморської області - 121.639 (61,5%), до Амурської - 63.496 (58,5%). 4) 1917-1923 роки. Окремо 1917-й рік вважається у більшості дослідників піком переселенського руху. Цього року переселенців з українських земель нарахували 421 тис., що становить близько 40%. Це пояснюється впливом Першої світової війни, коли люди втікали від загрози життю². Таким чином, тенденція до зменшення кількості населення в регіоні відбувається з 1917 року і по сьогодні.

Нам здається, що було б доцільно розподілити етапи переселення вихідців з України за таким принципом: 1) 1862-1882 рр., з моменту перших переселень вихідців з українських земель довготривалими подорожами всією територією Російської імперії з Заходу на Схід та утвореннями перших поселень. 2) 1883-

---

¹ Волынец А. В. Дальневосточная Украина // Русская планета. 2014. URL: <http://rusplt.ru/policy/ukrainsiy-dalniy-vostok-9962.html> (дата звернення 21.05.2014).

² Черномаз В. А. Зелений Клин (Український Далекий Схід). Владивосток: Видавництво Далекосхідного федерального університету, 2011. С. 6-10.

1900 рр., коли переселенський рух посилюється за рахунок можливості швидкого переселення морем. В цьому періоді кількість переселенців становила ~64 тисячі осіб. 3) 1901-1904 рр. - період до російсько-японської війни, в ці роки мігрували на Далекий Схід ~43 тисячі осіб. Окремо 1905 рік, в якому через війну з Японією переселилося кілька сотень осіб. 4) 1906-1907 рр., посилення міграційного руху, спричиненого побудовою Транссибірської магістралі, ~77 тисяч осіб мігрували з України. 5) 1908-1914 рр. - період до Першої світової війни, населення зростає щорічно до 20 000 чоловік. 6) 1914-1918 рр. - період, в якому Перша світова війна, революція і громадянська війна загальмували переселенський рух. Окремо 1917-й рік, як вважають більшість дослідників, став піком міграційного процесу, ~421 тисяча осіб переселилася на Зелений Клин.

1.2. Зелений Клин та його територія

Землі, заселені українцями на півдні Далекого Сходу, одночасно з назвою «Зелений Клин» називалися «Нова Україна», «Закитайщина», «Далекосхідна Україна», «Зелена Україна». Першу згадку про використання назви «Далекосхідна Україна» знаходимо у праці В. С. Ілліч-Світича «Далекосхідна Україна», яка була написана у 1905 році. Ця робота яскраво демонструє домінування українського населення на Далекому Сході, а така назва переважно застосовувалася для Південно-Уссурійського краю з центром в місті Микольськ-Уссурійському¹.

Територія Зеленого Клину неоднозначно тлумачиться у науковій літературі. Є декілька варіантів опису Зеленого Клину, які мають як спільні, так і відмінні риси. Андрусяк М. А. про Зелений Клин стверджував: «Улюбленим місцем еміграції придніпрянських українців стало азійське узбережжя Тихого океану, Амурська область та Усурійсько-Приморський край, названі нашими

¹ Українці на Дальнем Востоке: история и современность / Бровка П. Ф., Фетисова Л. Е., Черномаз В. А. и др.; Владивосток: Издательство Дальневосточного университета, 2008. С. 46.

поселенцями "Зеленим Клином"»¹. Попок А. А. був переконаний, що площа Зеленого Клину майже в 4 рази перебільшує площу сучасної України і сягає 2 100 000 кілометрів квадратних². Такої ж думки додержувався і В. І. Сергійчук³.

Заселення Зеленого Клину та його опис надають Кубійович В. М. та Світ І. В.: територія Зеленого Клину покривається з територією Амурської та Приморської областей в тих межах, в яких вони увійшли в середині 19 ст. до складу Російської Імперії. Південна і південно-західна межа Зеленого Клину є одночасно державним кордоном Росії з Китаєм. А на крайньому півдні з Кореєю її кордони сягають річок Амур і Уссурі, озера Ханка, на крайній південній точці межа доходить до околиць селища Посьєт. На сході Зелений Клин омивається Японським морем, Татарською протокою і південно-західною частиною Охотського моря. З півночі Становий хребет відділяє Зелений Клин від Якутії. На заході Зелений Клин межує із Читинською областю. В цих межах Зелений Клин до Російської революції включав у себе Амурську й Приморську області, а нині - Амурську область, Приморський край, південну частину Хабаровського краю та Єврейську автономну область. Ця територія значно більша від України, вона простягається від 42°20 до 56° географічної широти, та між 122° і 141° географічної довготи. Територія складає близько 1 000 000 км² ⁴.

Попок А. А. з посиланням на роботи Шимоновича І. визначає географічні координати Зеленого Клину таким чином: на півдні - річки Амур і Уссурі та Японське море; на півночі: Становий хребет (гори), або адміністративний кордон між Амурською і Якутською областю, а далі на схід адміністративний кордон між Удською та Охотською округою, аж до Охотського моря; на сході: Японське море, Татарський пролив та Охотське море; на заході: адміністративний кордон між Амурською та Забайкальською областю. Простір Зеленого Клину такий: вся

¹ Андрусак М. А. Державні змагання українців на Далекому Сході (1917-1920) // Літопис Червоної Калини. Львів, 1932. № 4. С. 5.

² Світ І. В. Український Далекий Схід. З передмовою і доповненнями В.Кийовича. Хабаровськ-Одеса: Видання Інституту Океанічної України, 1944. С. 9.

³ Сергійчук В. І. Українці в імперії. Київ: «Бібліотека українця», 1992. С. 92.

⁴ Кубійович В. М., Світ І. В. Зелений Клин // Енциклопедія українознавства. Париж - Нью-Йорк: видавництво «Молоде Життя», 1955-57. Т.2 С. 768-780.

Амурська область має 449 500 км², та українсько-приморський край (чотири округи) – 559 500 км², а разом 1 009 000 км² ¹.

Марунчак М. Г. зробив опис Зеленого Клину відносно СРСР та важливість його ролі: «Зелений клин - це найвіддаленіша далекосхідна територія СРСР. Важливим аспектом є те, що неподалік нього є форпости Сполучених Штатів Америки, то й маємо розуміння, яку важливу роль відіграє територія Приамур'я та Приморської області, тобто Зеленого Клину. Місто Владивосток вважається центром Зеленого Клину»².

Як стверджує один з авторитетних дослідників Зеленого Клину В'ячеслав Черномаз, походження назви «Зелений Клин» пов'язується з буйно-зеленим кольором місцевої рослинності, який надає забарвлення цілому краю. Зелений Клин – це українська історична назва південної частини Далекого Сходу, що охоплює території Приморської та Амурської областей, яка на межі XIX-XX століть компактно заселена переселенцями з українських земель. Спочатку ця назва стосувалася південної частини Приморської області – Південно-Уссурійського краю, що частково збігається з територією сучасного Приморського краю РФ. Пізніше вона поширюється на всі терени півдня Далекого Сходу Росії включно з Амурщиною (сучасні Приморський, Хабаровський краї, Амурська область та Єврейська автономна область) загальною площею трохи більше 1 млн. км.² (чотири округи колишньої Приморської області – 559,5 тис. км.² та колишня Амурська область – 449,5 тис. км.²). Інколи ця назва вживається стосовно до всієї території Далекого Сходу Росії включно з Сахаліном, Камчаткою та Охотським узбережжям³.

Також є узагальнюючий, незначний опис Зеленого Клину від Синякова С. В.: Зелений клин - це південь Далекого Сходу, до якого входять Амурська

---

¹ Попок А. А. Громадсько-політичне та релігійне життя українців на Далекому Сході в XX ст. // Український історичний журнал. 1998. №6 С. 55.

² Марунчак М. Г. Українці в СРСР поза кордонами УРСР. Вінніпег: Українська вільна академія наук, 1974. С. 135.

³ Черномаз В.А. Зелений Клин (Український Далекий Схід). Владивосток: Видавництво Далекосхідного федерального університету, 2011. С. 6.

область, Забайкальський край, Приморський край, Сахалінська область, а також Хабаровський край¹.

Кулеша Н. визначає територію Зеленого Клину за національно-культурними осередками української інтелігенції, що називалися «Громадами». Такі українські «Громади» почали з'являтися на Далекому Сході виключно у великих містах - Владивостоці, Хабаровську, Благовіщенську, Свободному, Імані, Микольську (тепер м. Уссурійськ, Російська Федерація), Харбіні. Такі «Громади» починають з'являтися також в багатьох малих містах та по селах, що дає збагнути розміри Зеленого Клину².

Група дослідників з Далекосхідного університету Л. Е. Фетисова, В. А. Черномаз, П. Ф. Бровко у своїй праці «Українці на Далекому Сході» повідомляють наступне: території Приморської та Амурської областей, що найбільш компактно заселені українськими переселенцями, закріпилися в українській етнічній свідомості із назвою «Зелений Клин». На початку заселення ця назва застосовувалася на частині території Південно-Уссурійського краю, а потім розповсюдилася і на всю територію півдня Далекого Сходу. Її походження визначається бурхливою зеленою рослинністю, якою була покрита майже вся територія українських Далекосхідних поселень, а також, як стверджують автори, відіграє роль географічного положення Південно-Уссурійського краю, що на картах ніби «клином» втиснувся між Китаєм та Японським морем. Окрім цього, слово «клин» використовується в значенні конкретної частини земної поверхні, земельних угідь (земельний клин)³.

Ще один опис Зеленого Клину надає письменник та журналіст Горобець О.: «Зелений Клин, аби було добре відомо всім, це цілий мільйон квадратних кілометрів, тобто уся південна частина Далекого Сходу. Це територія нижньої

---

¹ Синяков С. В. Украинская история как пространство современного творчества // Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". Серія: Філософія. Психологія. Педагогіка. 2011. Вип. 2. С. 152.

² Кулеша Н. "Щире Слово" (1919-1920 рр.) з Владивостока — українська газета на Зеленому Клині // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. 2010. Вип. 2. С. 129.

³ Українці на Дальнем Востоке: история и современность / Бровко П. Ф., Фетисова Л. Е., Черномаз В. А. и др.; Владивосток: Издательво Дальневосточного университета, 2008. С. 44.

частини Амуру і землі понад узбережжям Тихого океану. Наші земляки займали території від берегів озера Байкал, на тайгових просторах Приамур'я, в широких долинах Уссурійщини. Частково, й на території нинішнього Китаю...»¹. Такі розбіжності в обчисленні площі Зеленого Клину пов'язані, зокрема, зі слабо контрольованими міграційними потоками в Російській імперії та значною розпорошеністю українців на далекосхідних просторах².

1.3. Переселення до Далекого Сходу

Формування поселень переселенців з України на Далекому Сході почалося після приєднання земель Далекого Сходу до Російської імперії за Айгунським (8 грудня 1858 р.) та Пекінським (2 листопада 1860 р.) договорами Російської імперії з Китаєм³. Від 1859 року починається організований рух переселенців на Далекий Схід, які спочатку сюди прибували через Сибір⁴.

У 1855-1862 рр. відбулося перше значне переселення людей на ці території (16,5 тис.): сім'ї козаків (із Забайкалля) і солдати (здебільшого штрафники), що осіли в басейнах Амуру та Уссурі. Їм виділяли значні земельні угіддя, надавали кредити. Саме в той час виникають перші міста: Ніколаєвськ-на-Амурі (1850 р.), Благовіщенськ (1856 р.), Хабаровськ (1858 р.), Владивосток (1860 р.) та інші⁵. На даному етапі заселення Далекого Сходу, у 1860-1870 роках, українське населення не складало помітної частини з-поміж російських переселенців, які в той час ще переважали.

Перші українці – вихідці з Полтавщини, котрі прибувають на терени Амурської області в 1860-1861 роках, а вже в 1863-1864 роках вихідцями з

¹ Горобець О. Наш Зелений Клин – Далекосхідна Україна. URL: <http://horobetsolexandr.patrioty.org.ua/blogs/nash-zelenyi-kljn--dalekoskhidna-ukraina-260958.html> (дата звернення 31.12.2018).

² Надтока Г. М., Волков В.О. Українська колонізація Далекого Сходу (1860–ті рр. – початок ХХ століття) // Збірник наукових праць “Гілея: науковий вісник”. 2014. № 90. С. 45.

³ Енциклопедія Історії України: в 10 томах / Гол. редкол. Смолій В. А. та ін. Т.2: (Г-Д). Київ: Наукова думка, 2004. С. 281.

⁴ Світ І. В. Зелена Україна. Короткий історичний нарис українського політичного і громадського життя. Нью-Йорк-Шанхай: Український науково-дослідний інститут Зеленої України, 1949. С. 7.

⁵ Заставний Ф. Д. Східна українська діаспора. Львів: Інститут спільних наук АН України, 1992. С. 96.

Полтавської губернії тут було засновано перші українські села – Троїцьке (1863), Середньобільське та Новотроїцьке (1864) на р. Голубій¹.

Далі розглядаємо Зелений Клин з історичного боку. Зелений Клин – це українська історична назва південної частини Далекого Сходу Російської Федерації, що охоплює території Приморської та Амурської областей, які, на межі XIX–XX століть, компактно заселені українськими переселенцями. Крім того, слово «клин» вживається у значенні певної частини земного шару (земельний клин). Відповідно, подібні назви застосовуються до інших регіонів компактного поселення українців на колонізованих ними територіях поза межами етнічних земель (Малиновий Клин – Кубань, Жовтий Клин – Надволжя, Сірий Клин – південь Західного Сибіру та північ Казахстану)².

Все населення Зеленого Клину доходило у 1880 році ледве до 100 000. Заселення пішло швидше, коли губернатор Приморщини (так українські переселенці називали Приморську область, по типу місць, з яких вони приїхали, по типу «Чернігівщина», «Полтавщина» і т. ін.) Павло Федорович Унтербергер з дозволу центрального уряду в 1882 році прийняв рішення про надання переселенцям безкоштовного перевезення морем з Одеси до Владивостоку. Також їм відводилися найкращі землі в Приханкайській низовині. Як стверджує В. Кубійович, під впливом Т. Шевченка, який за дитинства Павла Федоровича гостював у хаті Унтербергерів в Оренбурзі та розповідав про рідний край, з якого Тарас Григорович походив, про роботящих українських селян, які вправно збирали гігантські врожаї та заселяли цей край, майбутній губернатор Приморської області ще тоді почав вважати українців за цінних хліборобських колонізаторів³.

Таким чином, з 1882 року за ініціативи генерала П. Ф. Унтербергера, який робить ставку на переселення саме українських селян і козаків із Бессарабської,

---

¹ Черномаз В. А. Зелений Клин (Український Далекий Схід). Владивосток: Видавництво Далекосхідного федерального університету, 2011. С. 6.

² Черномаз В. А. Зелений Клин (Український Далекий Схід). Владивосток: Видавництво Далекосхідного федерального університету, 2011. С. 6.

³ Кубійович В., Світ І. Зелений Клин // Енциклопедія українознавства. Париж - Нью-Йорк: видавництво «Молоде Життя», 1955-57. Т.2 С. 772-773.

Волинської, Київської, Таврійської, Харківської, Херсонської та особливо Чернігівської і Полтавської губерній, території яких нині належать Україні, царський уряд починає розгляд цієї пропозиції. Подальше позитивне рішення, що дало можливість переселення, пояснювалося високою загрозою аграрних проблем, які найбільш характерні для України – малоземелля та аграрне перенаселення. В Чернігівській губернії ці проблеми поглиблювалися ще й низькою родючістю земель. Масовому переселенню українців на Далекий Схід сприяв царський указ від 1 червня 1882 року. Він остаточно підтвердив наміри імперського уряду по переселенню селян, а також передбачав ужиття певних заходів по заселенню Південно-Уссурійського краю та пільги для селян¹.

На виконання цього указу було споряджено два пароплави для переселення селян морем з Одеси до Владивостока². Таким чином, з середини 1882 р. і упродовж двох десятиліть, до завершення будівництва Транссибірської залізниці, Одеса була для більшості безземельних українських селян-переселенців єдиною сполучною ланкою між Україною і новою батьківщиною та символом надії на краще життя³.

Маємо детальний опис переселення селян Чернігівщини. Так, у Чернігівській губернії збірним пунктом переселенців стало місто Ніжин, і вже звідти поїздом селяни вирушали до Одеси. Проїзд їм надавався пільговий, зі знижкою 60 відсотків від вартості квитка. Переселення викликало широкий суспільний резонанс у губернії, для допомоги переселенцям збиралися добровільні пожертвування. Не ухилився від благодійної акції навіть мер міста Ніжина П. Ф. Кунашевич, який пожертвував на потреби переселенців 100 рублів. 21 лютого 1883 року партія переселенців чисельністю більше 1500 чоловік

---

¹ Унтербергер, П. Ф. Приморская область 1856-1898 гг./ Под. ред. И. И. Бока. Репринтное издание 1900 года. Санкт-Петербург: Альфарет, 2011. С. 76

² Чорномаз В.А. Українці на Далекому Сході (1883–1922) // Східний світ. Київ. 1993, №2. С. 101.

³ Білоусова Л. Г. Українці на Далекому Сході: міграційні потоки у ХІХ – на початку ХХ століть. Київ, 2016. С. 101-102.

різного віку, серед яких перебували жінки із грудними дітьми, відбула в Одесу. Через тиждень слідом вирушила друга партія чисельністю 806 чоловік¹.

Так, 4 березня 1883 року із Одеси до Владивостока вийшов пароплав «Доброфлоту» «Росія», а 10 березня – пароплав «Санкт-Петербург». Вони прибули до Владивостока відповідно 13 і 20 квітня того ж року. На борту першого з них до Владивостока прибуло 724, на другому – 780 переселенців. Це були селяни -вихідці з Суразького (768 чол.), Чернігівського (552 чол.), Сосницького (239 чол.) і Мглинського (10 чол.) повітів Чернігівської губернії².

Говорячи про розселення перших українських поселенців на Далекому Сході, дослідник цього краю Арсен'єв В. К. зазначав, що на відміну від заселення росіянами Східного Сибіру, яке відбувалося з заходу на схід, українське заселення йшло у зворотному напрямку - зі сходу на захід, і перші українські переселенці з'являються в Південно-Уссурійському краї. Коли ж через Сибір пролягла залізниця, українських колоністів відразу побільшало. Цим і пояснюється їхнє дещо незвичне сучасне розселення. Вони осідали переважно на шляхах свого просування, біля залізниць та інших шляхів сполучення. А вже по нижній течії Амуру, від Хабаровська до Миколаєвська, вони зустрічалися поодинокими сім'ями, а в Східно-Камчатському та Чукотсько-Анадирському краї їх не було зовсім. У Приморській області українці особливо щільно розселилися по Південно-Уссурійському краю, у басейні нижньої течії правих приток р. Уссурі й у прибережному Ольгінському повіті. Тут вони склали переважну більшість³.

В результаті, не дивлячись на великі затрати проїзду морем, 43 сім'ї із Сосницького і 2 із сусіднього Городнянського повітів Чернігівської губернії попросили владу надати дозвіл на переселення у 1884 році за особистий рахунок, письмово відмовившись від права на будь-які виплати із державної скарбниці. Ці

¹ Грушецький А. Українці і молдавани в Сибіру та на Далекому Сході. 2018. URL: <http://gvizdivtsi.org.ua/українці-і-молдовани-в-сибіру-та-на-дал/> (дата звернення: 01.08.2018).

² Украинцы на Дальнем Востоке: история и современность / Бровка П. Ф., Фетисова Л. Е., Черномаз В. А. и др.; Владивосток: Издательво Дальневосточного университета, 2008. С. 35.

³ Арсен'єв В. К., Титов Е. И. Быт и нравы народностей Дальневосточного края. Хабаровск - Владивосток : Книжное дело, 1928. С. 13.

45 сімей (249 душ) започаткували рух так званих своєкоштных переселенців. Опис умов переїзду і місцевих природних багатств Далекого Сходу, які описували перші переселенці в своїх листах родичам та знайомим, що лишилися на батьківщині, швидко розліталися по селах, сприяючи збільшенню кількості бажаючих переселитися до нового, незвіданого краю Землі¹.

Наслідком зростання кількості людей, охочих переселитися за власний рахунок, який спостерігався в наступні роки, стало припинення з 1886 році фінансування за державні кошти, всі наступні перевезення відбуваються виключно за особистий рахунок громадян. З 1887 року переселенський рух поширюється і на Полтавську губернію, охоплюючи прилеглий до території Чернігівської губернії Пирятинський повіт. Таким чином, відомості про незвіданий край поширилися по 12 повітах Полтавської губернії².

З Полтавщини у 1887 році хотіли переселитися до Зеленого Клину вихідці з Пирятинського (1215 осіб), Гадяцького (575 осіб), Лубенського (383 особи), Роменського (331 особа), Хорольського (325 осіб), Лохвицького (162 особи), Переяславського (154 особи) і, в меншій кількості, Прилуцького (48 осіб), Зіньківського (19 осіб), Кременчуцького (16 осіб), Миргородського, Костянтиноградського (по 7 осіб), Кобеляцького (3 особи) повітів³.

З 1889 року переселенський рух зароджується і в інших губерніях України, зокрема, Харківській губернії (Лебединський, Старобільський, Зміївський повіти), Бахмутському повіті Катеринославської губернії, Васильківському повіті Київської губернії, а також на Кубані та у Воронезькій губернії, в яких на той час вагому частину населення становили українці. Цікавим фактом є те, що переселення здійснювалося як раз з повітів тих губерній, де переважну більшість становило саме українське населення⁴.

---

¹ Чорномаз В.А. Українці на Далекому Сході (1883–1922) // Східний світ. Київ. 1993, №2. С. 101.

² Чорномаз В. А. Українці на Далекому Сході (1883–1922) // Східний світ. Київ. 1993, №2. С. 101.

³ Буссе Ф. Ф. Переселение крестьян морем в Южно-Уссурійский край. Санкт-Петербург: Общественная Польза, 1896. – Приложение 1.

⁴ Украинцы на Дальнем Востоке: история и современность / Бровка П. Ф., Фетисова Л. Е., Черномаз В. А. и др.; Владивосток: Издательство Дальневосточного университета, 2008. С. 38.

З 1887 року дозвіл від царського уряду на переселення в Амурську чи Приморську області надавався лише порівняно забезпеченим селянам. Це пояснюється вимогою, щоб кожна сім'я привезла з собою не менше ніж 600 рублів і могла обзавестися на новому місці усім необхідним¹.

Таким чином, в 80-90-ті роки XIX століття сільська біднота не мала можливості переселитися на Далекий Схід. Всього за 1883-1899 роки в Уссурійський край морем прибуло 41 314 чоловік, в тому числі 7029 чоловік казеннокоштных переселенців, тобто лише 17,16% від загальної кількості охочих. З 1902 року, в зв'язку із закінченням побудови Східно-Китайської залізничної дороги, перевезення морем було повністю зупинене і переселенці почали використовувати новий вид транспорту, що значно скоротило час та вартість їх проїзду, а також суттєво збільшило їх приплив².

Буссе Ф. Ф. робить висновок: «У кінці XIX ст. серед населення в Уссурійському краю переважаючою нацією були вихідці з українських земель, кількість яких складала не менш ніж 75% від усієї кількості переселенців. Значимість українського населення була дуже вагомою, їхній вплив відобразився на місцевій народній мові, на типі побудови домівок, переважанні биків, як робочого скота в господарствах старожилів і, нарешті, висновок, що українське населення переважало на Далекому Сході, підтверджують опитування місцевого населення, зібрані мною з майже усіх поселень»³.

Українські переселенці розселялися, тяжіючи до того природного оточення, яке було близьким до умов місцевості, вихідцями з якої вони були. Вони намагалися селитися в лісостепових долинах, які нагадували переселенцям ландшафт України. Тому основний потік українських переселенців було скеровано до Уссурійського краю. Вони щільно заселили тут Приханкайську

---

¹ Кабузан В.М. Как заселялся Дальний Восток (вторая половина XVII - начало XX века). Хабаровск: Хабаровское книжное издательство, 1976. С. 94.

² Кабузан В.М. Как заселялся Дальний Восток (вторая половина XVII - начало XX века). Хабаровск: Хабаровское книжное издательство, 1976. С. 93.

³ Буссе Ф. Ф. Переселение крестьян морем в Южно-Уссурийский край. Санкт-Петербург: Общественная Польза, 1896. С. 28.

долину, долини правих приток річки Уссурі та Сучанську долину, найбільш придатних для землеробства, становлячи тут від 60 до 90% населення¹.

Після закінчення російсько-японської війни 1904-1905 років виникла загроза втрати Маньчжурії, адже територія була малозаселена, також стало необхідністю з'єднати її з іншими регіонами Росії. З 1906 року почалася активна фаза будівництва Амурського залізничного шляху. Серед поселенців, які прибули на Далекий Схід впродовж 1906-1917 років, вихідці з українських губерній становили 166 873 особи (60,42% усіх переселенців). Загалом, протягом 1858-1916 років з українських губерній до Далекого Сходу переселилося 276 тисяч осіб (56,54% загального потоку)².

---

¹ Чорномаз В.А. Зелений Клин (Український Далекий Схід). Владивосток: Видавництво Далекосхідного федерального університету, 2011. С. 7.

² Енциклопедія Історії України: в 10 Т./ Гл. редкол. Смолій В. А. та ін.; Т.2: (Г-Д). Відпов. ред.: Литвин В. М. та ін. Київ: Наукова Думка, 2004. С. 281.

РОЗДІЛ 2

ГРОМАДСЬКЕ ЖИТТЯ НА ДАЛЕКОМУ СХОДІ

2.1. Етнічна самосвідомість переселенців

Звертаючи увагу на рівень етнічної самосвідомості українського населення Російської імперії на межі XIX–XX століть, потрібно зазначити, що в повсякденному житті, особливо в районах компактного проживання переселенців, він відзначався досить чітким розрізненням українців від росіян. Навіть більше, спостерігалось взаємне тяжіння до обмеження побутових контактів між українцями та росіянами, що й простежується на Зеленому Клині. Навіть якщо брати до уваги мішані в етнічному відношенні території, українці мешкали в окремих поселеннях від росіян, або ж, на крайній випадок, в окремих частинах поселень, які виразно відрізнялися своїм виглядом та побутом¹.

Рівень розвитку національної самосвідомості серед українських переселенців об'єктивно можна визначити, перш за все, у самоназвах, які вони використовували при потребі визначення національної приналежності особи. В даному періоді процеси утворення єдиної української нації та їхньої держави ще не були завершені, саме тому поміж українців побутовували різні самоназви, які, так би мовити, відображали відповідний ієрархічний поділ їхньої національної самосвідомості - українці, малороси, хохли, росіяни. Також, окрім вищезазначених назв, поміж українських селян побутовував часто вживаний етнонім «руські», який походив ще з часів єдиного культурно-політичного об'єднання спільнот періоду Київської Русі. Даний етнонім традиційно використовувався українськими переселенцями і на Зеленому Клині, що було формальною підставою для зарахування їх до етнічних росіян, так званих

---

¹ Чорномаз В. А. Зелений Клин (Український Далекий Схід). Владивосток: Видавництво Далекосхідного федерального університету, 2011. С. 13.

«русских». Однак, потрібно розуміти, що на Далекому Сході, в умовах асиміляційних процесів, а також в проживанні на території однієї держави різних народів, в тому числі і українців, цей етнонім «русские» може розглядатися скоріше як політичний термін, що визначав приналежність людей підданством російській державі та, відповідно, їхній культурі. Тож можна вважати, що називаючи себе «руськими», часто малися на увазі усі піддані Російської імперії східно-слов'янського походження та православного віросповідання¹.

У роботі Світа І. В. згадується, що українське суспільне життя проявлялося в доволі ранній період, проте ще зовсім слабо, бо своєї національної інтелігенції було мало. Переселялися до Далекого Сходу переважно селяни, здебільшого неграмотні, в той час, коли інтелігенція, потрапляючи на службу в російські установи, швидко русифікувалася і втрачала набуті раніше знання рідної мови.

Через обмежувальні заходи, що були введені Емським указом у 1876 році, який забороняв використовувати українську мову як у культурній сфері, так і обмежував її у побутовому вжитку, була відсутня і національна преса. Отже, єдиною можливою на той час формою прояву українського національного життя залишався театр, оскільки на сцені було дозволено, до певної міри, звучати українському слову, а кращі драматичні твори української літератури стали часто використовуваними серед широкого загалу. Українські артисти і рідне слово нагадували переселенцям про батьківщину, що лишилася так далеко. Вистави змушували переселенців згадати часи, коли вони перебували на українській землі, сприяли становленню серед переселенців українського походження національної приналежності до українців і мали величезний успіх. Вистави проходили як у великих містах Далекого Сходу: Владивостоку, Благовіщенську, Хабаровську, так і в ряді менших міст².

Початок відносно активного громадського життя українців на Далекому Сході датується 1905 роком, в період, певною мірою, ліберальної політики

---

¹ Чорномаз В. А. Зелений Клин (Український Далекий Схід). Владивосток: Видавництво Далекосхідного федерального університету, 2011. С. 13.

² Наведено за: Чорномаз В. А. Українці на Далекому Сході (1883–1922) // Східний світ. Київ. 1993, №2. С. 104–105.

царської влади по відношенню до національних меншин, викликаної революцією. Тоді значно збільшилося надходження до краю української друкованої продукції, в якій було зацікавлене перш за все місцеве населення. Українські книжки, часописи і газети збільшуються в рази. Також серед місцевого населення збільшується і зацікавлення українським театральним та громадським життям, про що більш детально я розповім у наступному підпункті. Тож завдяки театральним виставам місцеве населення починає приписувати і себе до українського населення¹.

Отже, українське селянство Зеленого Клину на початку ХХ століття змогло зберегти традиційну етнічну культуру та мову. Саме тому українське село тривалий час залишалося тут зберігачем етнічної самобутності українського народу. Представників українських міських прошарків спершу прибувало сюди дуже мало, зазвичай у якості службовців державних або приватних установ. Згодом, їх кількість збільшувалася, вони почали прибувати сюди наприкінці ХІХ ст., з початком будівництва Транссибірської, а згодом - Китайсько-Східної залізниць. Однак, тут є значна різниця: українські переселенці, що залишились у селі, змогли зберегти свою українську ідентичність, адже українське населення селилося, зазвичай, в одному місці значними групами, тим самим продовжуючи розмовляти українською, думати нею, вчити мові своїх дітей. Проживання в таких селах представників інших народів було зовсім не значним. А щодо українського міського населення, то воно зазнавало швидкої русифікації в місті, адже переважну більшість у містах становило російське населення, яке нав'язувало свою мову, плюндруючи українську, як мову малоосвічених людей².

Тому, за свідченнями сучасника, до 1905 року на Зеленому Клині практично неможливо було почути українську мову від мешканців міст. Дана ситуація була більш властива для мешканців великих міст, що були важливими адміністративними та промисловими осередками. До цієї групи відносилися

---

¹ Попок А. А. Громадсько-політичне та релігійне життя українців на Далекому Сході в ХХ ст. // Український історичний журнал. 1998. №6 С. 56.

² Чорномаз В. А. Зелений Клин (Український Далекий Схід). Владивосток: Видавництво Далекосхідного федерального університету, 2011. С. 14.

перш за все Владивосток, Хабаровськ та Благовіщенськ, які майже не виділялися нічим з-поміж інших міст Російської імперії. Будучи великими адміністративними центрами, вони виступали найбільшими поширювачами офіційної російської культури серед прилеглих до них територій. Менші міста більшою мірою зберігали українські риси. Такі більш молоді міські поселення Приморської області, які виникали на основі колишніх українських сіл, як Микольськ-Уссурійський (Уссурійськ), Спаськ (Дальній), Імань (Дальнереченськ) мали більш чисельне українське населення та типовий українській зовнішній вигляд¹.

Далекосхідний етнограф В. А. Лопатін писав, що українці «цілком перенесли з собою Україну на Далекий Схід». Відмічаючи традиційність українців навіть у топоніміці, він звертає увагу на той факт, що тут «навіть назви поселень і місцевостей ті ж, що і в Україні», оскільки «переселенці, прийшовши до Уссурійського краю, не бажали давати новим поселенням і новим місцям інших назв, окрім тих, до яких вони звикли у себе вдома. Так, в цей період в Приморській області та Приамур'ї виникають три Чернігівки, дві Переяславки, двоє Ромнів, дві Тавричанки, дві Константиноградівки, два Краснополля, Київ, Новокиївськ, Новокиївка і Хрещатик, Полтавка, Новополтавка, Верхньополтавка і Нижньополтавка, Харьково і дві Харківки, Україна і дві Українки, Зіньківка, Житомирка, Звенигородка, Пирятине, Хорол, Прилуки, Лохвиця, Хмельницьке та багато інших населених пунктів².

Без сумніву, можна вважати, що на вибір місця для поселення вплинуло й намагання українських переселенців зберегти на новому місці звичний для себе спосіб життя, а також традиційні українцям види господарської діяльності. Українцям було притаманне землеробство, а отже, найкращим місцем для поселення стали промислові райони. За таких умов, центральне місце в господарстві українців на Зеленому Клині посідало землеробство, городництво

---

¹ Черномаз В. А. Зелений Клин (Український Далекий Схід). Владивосток: Видавництво Далекосхідного федерального університету, 2011. С. 14.

² Украинцы на Дальнем Востоке: история и современность / Бровка П. Ф., Фетисова Л. Е., Черномаз В. А. и др.; Владивосток: Издательство Дальневосточного университета, 2008. С. 45.

та садівництво. Українські селяни принесли з української землі на Далекий Схід і традиційні способи ведення господарства, і звичні для них господарські уклади. Одним з примітних проявів українського населення стало збереження традиційних видів господарської діяльності, які проявлялися і у складі вирощуваних культур, і у використанні робочої худоби. Так, якщо брати в порівняння російських селян, то вони традиційно сіяли жито, коли українці завжди - пшеницю, навіть у тих випадках, коли селилися вони в несприятливих для того умовах. Іншим етнічним маркером сільського господарства в Приморській області виступає значне поширення волів як робочої сили, особливо на перших етапах переселення. В Південно-Уссурійському краї було характерним, що волів було тут більше в тих районах, де був вищий відсоток українських переселенців. Також для українських поселенців було традиційним окрім рогатої худоби тримати у хліву свиней, після чого вони стали головними постачальниками сала на міські базари¹.

Активно впроваджувалося й бджільництво. Цей промисел був принесений на нові землі, швидше за все, ще з першими переселенцями з Чернігівської губернії. Характерно відрізнялися слова, якими позначали вулики. На відміну від російського слова «улии», українські переселенці використовували свій відповідник - «колоди», тобто найпростіші вулики, з пухляка бревна².

Особливості українського населення проявилися не лише у виборі ремесел чи специфіці ведення господарської діяльності, але й у різних елементах духовної та матеріальної культури, таких як типи будівель, одягу, розмаїтті розмовної мови, життєвому укладі тощо. В господарському укладі та побуті першими переселенцями з України було збережено багато характерних ознак української сільської культури: хати «мазанки», садки, квітники та городи коло хат, планування вулиць, внутрішнє облаштування житла, садибу, господарське

---

¹ Чорномаз В. А. Зелений Клин (Український Далекий Схід). Владивосток: Видавництво Далекосхідного федерального університету, 2011. С. 11-12.

² Надтока Г. М., Волков В.О. Українська колонізація Далекого Сходу (1860–ті рр. – початок ХХ століття) // Збірник наукових праць “Гілея: науковий вісник”. 2014. № 90. С. 46.

та хатне майно, інвентар, одяг, які були повністю притаманними для мешканців українських земель¹.

Маємо спогади сучасника, який так описує села довкола Владивостока близько століття тому: «Мазані хати, коші, квітники й городи біля хат, планування вулиць, внутрішнє оздоблення хат, господарське й домашнє майно, інвентар, а подекуди одяг - все це начебто цілком перенесено з України...базар у торгівельний день, наприклад, у Микольськ-Уссурійському досить нагадує яке-небудь містечко в Україні; та ж маса круторогих волів, той самий український одяг на людях. Усюди чується веселий, жвавий малоросійський говір, і в спекотний літній день можна подумати, що перебуваєш де-небудь у Миргороді, Решетилівці або в Сорочинцях часів Миколи Гоголя»².

Важливим чинником для самосвідомості українця була також традиційна духовна культура. Досить чітким було збережене уявлення про фольклорно-етнографічний комплекс, який лишився у свідомості не лише першого покоління переселенців, але, щонайменше, протягом життя ще одного покоління, дітей переселенців з українських земель. Відповідно, завдяки особливій відданості українців традиціям, у них міцно зберігалися народні звичаї, пісні, казки та інші зразки усної творчості³.

Однак, згодом, під впливом місцевих кліматичних особливостей та господарських вимог, деякі риси традиційного побуту українців поступово починають змінюватися, пристосовуючись до нових умов. Наприкінці ХІХ століття Буссе Ф. Ф. зазначав, що з часом переселенці з українських земель почали будувати замість мазанок дерев'яні хати з доброго лісу, пристосовуючись до умов свого перебування, але ззовні, за українською традицією, обмазані глиною та побілені крейдою, що було найбільш виправдане в місцевих кліматичних умовах. Така хата була покрита свіжою соломною, яка поступово

---

¹ Черномаз В. А. Зелений Клин (Український Далекий Схід). Владивосток: Видавництво Далекосхідного федерального університету, 2011. С. 12.

² Грушецький А. Українці і молдавани в Сибіру та на Далекому Сході. 2018. URL: <http://gvizdivtsi.org.ua/українці-і-молдовани-в-сибіру-та-на-дал/> (дата звернення: 01.08.2018).

³ Черномаз В. А. Українці на Далекому Сході (1883–1922) // Східний світ. Київ. 1993, №2. С. 105.

витіснялася оцинкованим залізом. Саме такий тип хат стає найбільш поширеним типом житла українських переселенців на Зеленому Клині. Поступово, разом із мазанкою, зникає й мазана долівка, змінюється відповідно й характер надвірних будівель. Зазнає трансформації й традиційний одяг, який поступово замінюється на міський, або, точніше - на сибірський сільський, з фабричних матеріалів. Тож українське населення поступово починає звикати до умов проживання, в яких воно тепер повинно жити¹.

2.2. Громадське життя українського населення в Зеленому Клині

Як уже було сказано вище, єдиною можливою тоді формою вияву українського національного життя залишався театр, оскільки на сцені могло, до певної міри, звучати українське слово, а кращі драматичні твори української літератури ставали відомі широкому загалу. Цьому сприяв приїзд 1897 року сюди першої театральної трупи під керівництвом Перовського. Уже пізніше приїздили й більші театральні гурти, до прикладу, велика трупа Костя Мирославського. Пізніше гурток поповнився за рахунок місцевих аматорів, але пізніше розпався на кілька гуртків-спілок. Ці гуртки об'єднували глядачів у громаду і посилювали громадську думку. Найбільш активно діяли в цей час у Владивостоці українські театральні, а також культурно-освітні гуртки, очолювані офіцером Подем, що функціонували серед моряків владивостоцького порту. Книжки з території України якщо і потрапляли на Далекий Схід, то досить рідко, проте найбільша бібліотека таких книг була у моряків Владивостока².

Від 7 грудня 1905 року в Харбіні почав існувати новостворений Український клуб - перша на території Далекого Сходу, а точніше Маньчжурії, українська організація, проте вона була за межами Зеленого Клину. Дана організація не була дозволена законом. Офіційне відкриття даного клубу

---

¹ Чорномаз В. А. Зелений Клин (Український Далекий Схід). Владивосток: Видавництво Далекосхідного федерального університету, 2011. С. 12.

² Чорномаз В. А. Українці на Далекому Сході (1883–1922) // Східний світ. Київ. 1993, №2. С. 105.

відбулося значно пізніше, лише 20 січня 1908 року, після того, як його статут було зареєстровано місцевою владою. При цьому, харбінський клуб став першим Українським клубом у Російській імперії, що одержав офіційний дозвіл на свою діяльність¹.

Українською організацією, що почала діяти в Зеленому Кліні восени 1907 року при Владивостоцькому Східному інституті, стала «Студентська спільнота українців» (на чолі з головою Андрущенко К. та секретарем Воблим Б.). Члени Товариства ставили театральні вистави, провадили українську агітацію, виписували книжки й часописи і деякий час, уже пізніше, під керуванням Воблого Б., були досить активними у громадському і культурному житті².

Так, до прикладу, 25 лютого 1909 року з ініціативи студентів-українців у Владивостоці урочисто вшанували 48-му річницю з дня смерті Т. Г. Шевченка. Про підготовку до вшанування ще 1 лютого 1909 року було засвідчено у місцевій газеті «Далекая окраина», де з'явилась стаття «К 48-летней годовщине смерти Украинского поэта Т. Г. Шевченко» за підписом «Украинец». 25 лютого, під час вшановування пам'яті великого поета, в театрі «Золотой Рог» відбувся великий концерт, в якому взяли участь кращі артистичні сили Владивостоку, в тому числі артистки Борисенко і Зазимовська М., артисти Барський В. і Мова Ю., український змішаний хор під керівництвом В. П. Богуславського. На честь цієї знаменної дати, Гладкий П., що у свій час закінчив Пензенське художнє училище, виготовив бюст Т. Г. Шевченка, який прикрашав сцену. Під кінець концерту були представлені так звані «живі картини», поставлені художником-декоратором П. П. Сергеевим³.

Далі відбувалася розважальна частина з кіосками в національному стилі, танцями, призом за кращий жіночий український костюм і таке інше. Всі кошти, що вдалося виручити з вечора, були направлені у фонд спорудження пам'ятника

---

¹ Грушецький А. Українці і молдавани в Сибіру та на Далекому Сході. 2018. URL: <http://gvizdivtsi.org.ua/українці-і-молдовани-в-сибіру-та-на-дал/> (дата звернення: 01.08.2018).

² Попок А. А. Громадсько-політичне та релігійне життя українців на Далекому Сході в ХХ ст. // Український історичний журнал. 1998. №6 С. 56.

³ Украинцы на Дальнем Востоке: история и современность / Бровка П. Ф., Фетисова Л. Е., Черномаз В. А. и др.; Владивосток: Издательво Дальневосточного университета, 2008. С. 103.

Т. Г. Шевченку в Києві¹. Цього ж року у Микольську-Уссурійському проводилися заходи, спрямовані на видання газети «Молода Україна»².

У зв'язку з поразкою Першої Російської революції 1905-1907 років, почали прийматися реакційні рішення, за яких навіть легальні українські громадські організації на Далекому Сході довго проіснувати так і не змогли. Уже в 1909 році вийшло розпорядження міністра народної освіти, після якого «Владивостоцьку студентську Громаду» було закрито. До поліції надійшло завдання встановити нагляд не тільки за революціонерами, але й за «мазепинцями» - такий зневажливий ярлик вживали для позначення національно-визвольного руху українців у Російській імперії. Проте, у поліцейському рапорті до губернатора Приморської області за 1913 рік відзначалося, що «зв'язки з будь-якими російськими або українськими організаціями в Європейській Росії або за кордоном з метою об'єднання малоросів у Владивостоку поки виявлено не було»³.

Першою спробою створити національне об'єднання українців у власне самому Зеленому Клині було намагання організувати «Просвіту» у 1906 році в м. Микольську-Уссурійському, проте спроба зазнала невдачі. Наступна така спроба сталася уже 9 лютого 1910 року, коли від імені фундаторів: міщанина Петра Хоменка, купця Сергія Ніжинецького, селянина Йосипа Переверзева-Розсуди, поштово-телеграфного чиновника Захарія Шевченка та наглядача телеграфу Івана Кривоноса - було подане прохання військовому губернатору Приморської області щодо затвердження статуту товариства «Просвіта». За статутом, «товариство має метою сприяти розвитку української культури, а головним чином, просвіті українського народу його рідною мовою, діючи в межах міста Микольськ-Уссурійська та Уссурійського краю загалом»⁴.

¹ Українцы на Дальнем Востоке: история и современность / Бровка П. Ф., Фетисова Л. Е., Черномаз В. А. и др.; Владивосток: Издательство Дальневосточного университета, 2008. С. 103.

² Попок А. А. Громадсько-політичне та релігійне життя українців на Далекому Сході в ХХ ст. // Український історичний журнал. Київ, 1998. №6 С. 56.

³ Грушецький А. Українці і молдавани в Сибіру та на Далекому Сході. 2018. URL: <http://gvizdivtsi.org.ua/українці-і-молдавани-в-сибіру-та-на-дал/> (дата звернення: 01.08.2018).

⁴ Черномаз В. А. Українці на Далекому Сході (1883–1922) // Східний світ. Київ. 1993, №2. С. 105.

Для досягнення цієї мети товариство має на увазі: а) видавати книжки, брошури, часописи, газети й інше українською мовою; б) відкривати свої читальні, бібліотеки, музеї, торгівлю книжками й ін.; в) влаштовувати публічні лекції, читання, загальноосвітні курси, вистави, літературно-музичні вечори, концерти, виставки й ін.; г) засновувати стипендії, школи, притулки, ясла, бюро праці і т. ін., просвітні й благодійницькі установи; д) закладати конкурси та премії за кращі твори літератури та мистецтва»¹.

Дане прохання було розглянуто «Приморским областным по делам обществ и союзах присутствием» 23 лютого 1910 року, що прийняло подальше рішення: «Усматривая из представленного устава общества «Просвита»..., что цель общества направлена исключительно к объединению украинцев и, что подобное объединение, ведущее к обособленности украинцев, может вызвать враждебную рознь в среде других групп населения, а потому общество с такими целями должно быть признано угрожающим общественному спокойствию и безопасности, постановило в регистрации означенного устава отказать». Тобто, за таких умов організація діяла в Микольську-Уссурійському нелегально².

У 1911 році у місті Олександрівську, що на Сахаліні, почав діяти український аматорський театральний гурток, який був створений з ініціативи Б. Воблого. Напередодні першої світової війни в Микольськ-Уссурійську В. Ткаlichem та Ю. Глушко-Мовою був організований книжковий кіоск, на базі якого вільно поширювалася українська періодика та література, яку могли діставати з України. Такий же кіоск діяв і у Владивостоці. Зрозуміло, що вся діяльність була не засвідчена нормою закону. У підсумку, єдиною легальною організацією, що діяла в цей період на теренах власне самого Зеленого Клину, був Український клуб, що був створений 1911 року в місті Благовіщенську (організатори й керівники – Глібоцький Л., Мацюк М., Грищенко О., Шаля Л., та інші).

---

¹ Чорномаз В. А. Українці на Далекому Сході (1883–1922) // Східний світ. Київ. 1993, №2. С. 105.

² Попок А. А. Громадсько-політичне та релігійне життя українців на Далекому Сході в ХХ ст. // Український історичний журнал. 1998. №6 С. 56.

Також формуванню перших українських громадських організацій в цей період значною мірою сприяла діяльність і інших українських театральних труп, таких як К. Кармелюка-Каменського, Й. Переверзева-Розсуди, М. Каганця, які активно гастролювали на Зеленому Клині та популяризували українську культурну спадщину у масах¹.

З приїздом у Владивосток культурних та громадських діячів Водяного й Мостипана, які почали відстоювати права української культури, на Далекому Сході вдалося налагодити українське життя біля місцевого Народного Дому, і вже 1912 року владивостоцькі українці отримували майже 400 примірників різних українських газет і часописів з різного роду статтями. Щоб збільшити поширення української літератури у маси, було навіть організовано спеціальний книжковий склад у Микольськ-Уссурійському, керувати яким доручили Іванові Ткаличу².

Активну діяльність українців при владивостоцькому Народному Домі засвідчують архівні жандармські документи. Начальник Владивостоцького «Охоронного відділення» в рапорті на ім'я військового губернатора від 13 травня 1913 року повідомляє: «У відділок поступили негласні свідчення, що в Народному Домі був організований український гурток, який адміністративною владою не був дозволений. Гурток складається із рядових членів, секретаря та голови гуртка, якого обирали кожен раз на засіданнях гуртка, які відбуваються в Народному Домі, і про таких членів гуртка сповіщаються своєчасно повістками писаними українською мовою зі вказаним вгорі самобутнім штемпелем. Головна ціль гуртка - повне об'єднання усіх проживаючих у Владивостоці українців між собою, а організація тісно пов'язана з такими ж організаціями в Росії та за кордоном. Організація ознайомлює з літературою виключно українською мовою, як виданою в Росії, так і за кордоном, в організації розмовляють між собою тільки українською мовою. Фінанси гуртка складають добровільні пожертви

---

¹ Черномаз В. А. Зелений Клин (Український Далекий Схід). Владивосток: Видавництво Далекосхідного федерального університету, 2011. С. 15.

² Світ І. В. Український Далекий Схід. З передмовою і доповненнями В.Кийовича. Хабаровськ-Одеса: Видання Інституту Океанічної України, 1944. С. 12.

членів організації без встановлених сум внесків, зібрані гроші з підписних листів, пропонованих співчуваючим українському відродженню і руху, а також відпрацьоване відрахування зі спектаклів, які проводили в Народному Домі або, іноді, в Пушкінському театрі. На кошти гуртка випикується література українською мовою, як видана в Росії, так і за кордоном, а також газета «Рада». Головним постачальником такої є книжковий кіоск на Світланській вулиці. Наскільки відомо Відділенню, секретарем гуртка є Антонюк, із членів гуртка відомі: Лемишко, Федоров, Яценко, Печьонкін, Іващенко, Ткалич, Костяєв, Глушко, Мостипан та інші, прізвища яких поки не встановлені»¹.

Занотовано також існування українських таємних політичних гуртків, які існували в Імані та Владивостоці, в яких активно виступали Дмитро Боровик, М. Кобилянський та інші².

Після того, як розпочалася Перша світова війна та почали запроваджувати суворіші адміністративні заходи, українське громадське життя на Зеленому Клині потихеньку завмирає. Тільки в межах концесії Китайсько-Східної Залізниці (КСЗ) у Маньчжурії можна було провадити певну українську роботу, що й провадили Харбінський Український Клуб та театральні гуртки на окремих станціях. 9 березня 1916 року у Владивостоці була спроба створити українську організацію під вівіскою Владивостоцького українського благодійного зібрання. У поданому проханні до керівництва регіону говорилося: «В настоящую Великую Отечественную войну помощь Родине есть обязанность каждого, гражданина, сбор же пожертвованный бывает более или менее удачен в зависимости от формы, в какую это пожертвование выливается, и задачей организаторов подобных мероприятий бывает устройство наиболее разнообразных вечеров, сборов и т.п., могущих привлечь даже наиболее пассивных обывателей. Задача Украинского Благотворительного общественного собрания - организация подобных мероприятий для сбора пожертвованных...»

¹ Чорномаз В. А. Українці на Далекому Сході (1883–1922) // Східний світ. Київ. 1993, №2. С. 106.

² Марунчак М. Г. Українці в СРСР поза кордонами УРСР. Вінніпег: Українська вільна академія наук, 1974. С. 138.

Дане прохання було підписано селянином Харківської губернії Федором Миколайовичем Васильєвим, селянином Київської губернії Хомою Даниловичем Стецюком, інженером Дмитром Миколайовичем Хлобоциним, полтавський міщанином Миколою Павловичем Голиковим, лікарем Василем Вікторовичем Потсенком та багатьма іншими¹.

Але Приморським обласним управлінням у міських справах було відмовлено в реєстрації Статуту і цієї організації загалом на тій підставі, що «представленный на рассмотрение Устав не соответствует цели нового общества... Проектируемое общество называется “благотворительным”, а представленный Устав является Уставом обыкновенного общественного собрания, клуба, каковым, по существу, и является это общество...Ввиду изложенного Присутствие, не находя возможным утвердить Устав Владивостокского Украинского Благотворительного Общественного Собрания, постановило в регистрации Устава отказать»².

В умовах суцільних заборон, за певними виключеннями, перебувало майже все українське громадське життя на Далекому Сході. Таким чином, установлюючи всі можливі заборони на існування українських організацій, влада в Російській імперії тільки посилювала гніт на українське культурне та громадське життя в Зеленому Клині, намагаючись придушити власне «українськість» цього населення.

---

¹ Чорномаз В. А. Українці на Далекому Сході (1883–1922) // Східний світ. Київ. 1993, №2. С. 107.

² Марунчак М. Г. Українці в СРСР поза кордонами УРСР. Вінніпег: Українська вільна академія наук, 1974. С. 139.

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ НА ЗЕЛЕНОМУ КЛИНІ

3.1. Виокремлення національних інтересів

В 1917-1922 роках розпочався ряд значних революційних подій як на території України, так і на теренах Далекого Сходу, які мають особливе значення для українського населення, національна свідомість якого лише починає становитися. Березнева революція 1917 року стала початком для створення багатьох українських національних організацій зокрема це були Українські Громади, виникнення яких спостерігається майже в кожному місті Зеленого Клину: Владивостоці, Микольськ-Уссурійському, Імані, Хабаровську, Миколаївську-на-Амурі, Благовіщенську, Свободному, Читі, Верхнеудинську, Петропавловську-Камчатському, а також у багатьох селах та станціях¹.

Головним покликанням громад було об'єднання найбільших кіл серед українського суспільства, не зважаючи на такі фактори як прошарки суспільства, особливості політичних вподобань чи то походження людини і об'єднати кожного небайдужого задля можливості отримання власних прав на представництво та захист національних інтересів українців на Далекому Сході².

Головним курсом, який у своєму існуванні вбачало об'єднання, стало проголошення «національного об'єднання та надпартійності». На початку організації не мали окремої особливості спрямування, в їхні задачі входив розвиток української культури, ведення просвітницької діяльності, ведення окремої політичної позиції, і що важливо намагання усіма методами утворити

---

¹ Андрусак М. А. Державні змагання українців на Далекому Сході (1917-1920) // Літопис Червоної Калини. Львів, 1932. № 4. С. 5-6.

² Черномаз В. А. Украинское национальное движение на Дальнем Востоке (1917-1922гг.). Владивосток: Издательско-полиграфического комплекса ДВГУ, 2005. 25 с.

окремі українські підрозділи із лав російської армії. Завдячуючи діяльності громад утворилися нові українські культурно-просвітницькі заклади, зокрема: театральні гуртки, хори, бібліотеки та читальні. Громади створювали на теренах Зеленого Клину і інші важливі організації, такі як перші українські кооперативи, заснування перших українських шкіл, початок ведення українськомовної видавничої діяльності. Також рішенням громад було висунуто на вибори місцевого управління власних кандидатів, що є гарним показником потужності даної організації¹.

Дещо пізніше почали застосовувати певні заходи, завданням яких полягало обмежити їхню діяльність суто громадськими питаннями та передати у компетенцію іншим організаціям питання політичного та професійного характеру, проте через брак необхідних кадрів дані заходи не увінчалися успіхом. Щодо іншого, Зелений Клин в той час збагатився і іншими національними організаціями, які мали вузьку спеціалізацію та несли свої особливі завдання в маси, прикладом яких є: Далекосхідна українсько залізнична спілка, Далекосхідна артистично-театральна спілка, професійне об'єднання Далекосхідної української вчительської спілки, Далекосхідна телеграфно-поштова спілка, в додачу до яких відкрилися українські політичні організації².

Так, влітку 1917 року у Владивостоці було створено місцеві організації Української соціал-демократичної робітничої партії та Української партії соціалістів-революціонерів, які об'єднували відповідно 200 та 150 учасників. Товариство «Просвіта» впроваджувало активну просвітницьку та культурну діяльність у багатьох населених пунктах Зеленого Клину. До переліку міст, в яких вела свою діяльність «Просвіта» увійшли Благовіщенськ у 1917 році, Владивосток на початку 1918 року, Микольськ-Уссурійський у 1920 році, Хабаровськ наприкінці 1920 року, а також Свободне у 1920 році. «Просвіта» у Владивостоці змогла розширити свою діяльність та відкрити філії на острові

---

¹ Кулеша Н. "Щире Слово" (1919—1920 рр.) з Владивостока — українська газета на Зеленому Клині // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. 2010, Вип. 2. С. 128-138.

² Чорномаз В. А. Зелений Клин (Український Далекій Схід). Владивосток: Видавництво Далекосхідного федерального університету, 2011. 286 с.

Руський, на станціях Гродекове та Кіпарисове, а також по селам Спаське, Хороль, Осинівка та Володимиро-Олександрівському¹.

Українська молодь у цей час консолідується в окремі організації². Серед таких був створений у місті Владивосток в 1917 році гурток «Українікум», до якого мали змогу увійти школярі середніх класів. Доволі схожий гурток було організовано у Микольськ-Уссурійському. Та не тільки «Просвіти» і Спілки української молоді, створювали свої організації, в культурній та просвітницькій діяльності були задіяні Українські клуби, які розпочали свою діяльність на Зеленому Клину. Українська місцева громада міста Хабаровська розглядала один з таких клубів «Затишок», створений у серпні 1917 року, в якості матеріальної бази для здобуття необхідних коштів, які підуть на підтримку організації в Зеленому Клині різного роду концертів та вистав. Завдячуючи у фінансовій допомозі меценату Ніжинецькому, восени 1917 року вдалося створити новий український клуб «Українська хата» у місті Микольськ-Уссурійський, що стало платформою для влаштування концертів, вистав, лекцій і не тільки для українського населення³.

3.2. Політичні процеси на Зеленому Клину

Українські центри громадського життя на Далекому Сході спричинили нагальну потребу скликання І-шого Загального Всеукраїнського з'їзду діячів громадськості, який відбувся в місті Микольськ-Уссурійський 11-14 червня 1917 року⁴.

Органами виконавчої влади, в компетенцію яких входило керівництво громадською та політичною, а також культурною та просвітницькою роллю на

¹ Світ І. В. 1917 рік на Далекому Сході // Календар-альманах УНСоюзу на 1967 рік. Джерзі Ситі — Нью-Йорк: Видавництво Свобода, 1967. С. 151-164.

² Черномаз В. А. Украинское национальное движение на Дальнем Востоке (1917-1922гг.). Владивосток: Издательско-полиграфического комплекса ДВГУ, 2005. 25 с.

³ Черномаз В. А. Зелений Клин (Український Далекий Схід). Владивосток: Видавництво Далекосхідного федерального університету, 2011. 286 с.

⁴ Попок А. А. Громадсько-політичне та релігійне життя українців на Далекому Сході в ХХ ст. // Український історичний журнал. 1998. №6 С. 54-68.

теренах Зеленого Клину були назначені Тимчасовий Далекосхідній Український Крайовий Комітет та Український Далекосхідній Секретаріат, які почали виконувати свою роль в тому ж таки 1917 році. Раніше перераховані організації уособлювали в собі систему органів національного самоуправління серед населених українцями територій на Далекому Сході, створення таких органів показувало в собі реалізаційні процеси фактично організації усіх належних обставин щодо утворення окремої національної автономії українців з усіма культурними особливостями, яка отримала законодавче підтвердження своїх вимог лише у період існування Далекосхідної Республіки¹.

Пізніше, а саме в 1918-1922 роках, на території Зеленого Клину найбільш значущим українським законодавчим та представницьким органом встановилася Українська Далекосхідна Крайова Рада, до складу якої також входили місцеві Окружні Ради, а також Громади, орган в своїй компетенції мав роль представництва українського населення як окремої одиниці Далекого Сходу. Українська Далекосхідна Крайова Рада закріпила засади своєї організаційної діяльності в Конституції української національної автономії на Далекому Сході, ухвалення якої відбулося уже на другій сесії 30 травня 1919 року в місті Владивосток. На зараз маємо інформацію лише про три сесії, які змогла провести Крайова Рада Першу було проведено в листопаді 1918 року, Друга відбулася в травні 1919 року, Третю провели у листопаді 1920 року, проведення усіх без виключень відбулося у місті Владивосток².

Як зазначала Конституція, до компетенції Крайової Ради надавалася можливість представництва українців в якості «вищого автономного органу серед українців Далекого Сходу» та «вищого виборного органу самоврядування серед українського населення з усіх можливих питань національного та громадського життя, а саме – керівничого, законодавчого, а також пояснюючого змісту».

---

¹ Чорномаз В. А. Украинское национальное движение на Дальнем Востоке (1917-1922гг.). Владивосток: Издательско-полиграфического комплекса ДВГУ, 2005. 25 с.

² Чорномаз В. А. Українці на Далекому Сході (1883–1922) // Східний світ. Київ. 1993, №2. С. 101-113.

В поле діяльності Крайової Ради увійшло керівництво діяльністю крайових українських організацій, а також право керівництва Окружними Радами, задля можливості «поширення національного та політичного руху, можливості піднесенню освітніх, а також культурних рівнів з можливістю покращення фінансового стану серед працюючого населення, а також про захищення інтересів українського населення Далекого Сходу серед крайових і місцевих владних органів». Управлінням діяльності Крайової Ради повинно здійснюватися згідно постанов Українських Далекосхідних з'їздів, які в свою чергу були погоджені з «державних актів уряду, а також згідно постанов законодавчих органів Сибіру та України». Український Далекосхідний Секретаріат та Тимчасовий Далекосхідний Український Крайовий Комітет назначені як виконавчі органи, що повинні керувати політичними та громадськими, а також культурною і просвітницькою видами діяльності на теренах Зеленого Клину¹.

В червні 1917 року на Першому Українському Далекосхідному З'їзді було обрано Тимчасовий Далекосхідний Український Крайовий Комітет в якості «вищого тимчасового органу влади з усіх нагальних питань серед українського населення Далекого Сходу». До наступного скликання наступного з'їзді в керівництво якого входила діяльність усіх українських організацій. Із червня 1917 року по січень 1918 року пропрацював у Микольськ-Уссурійському Перший склад Комітету².

В даному з'їзді змогли взяти участь представники 20 організацій як військових так і громадських, також нарахували 53 делегатів і приблизно 100 гостей³.

З'їзд сформулював свої політичні вимоги від імені українців Далекого сходу, які вони формулювали в 18 положеннях. З'їзд охоче підтримав думку

---

¹ Черномаз В. А. Зеленый Клин (Украинский Дальний Схід). Владивосток: Издательство Дальневосточного государственного университета, 2011. 286 с.

² Черномаз В. А. Украинское национальное движение на Дальнем Востоке (1917-1922гг.). Владивосток: Издательско-полиграфического комплекса ДВГУ, 2005. 25 с.

³ Андрусак М. А. Державні змагання українців на Далекому Сході (1917-1920) // Літопис Червоної Калини. Львів, 1932. № 4. С. 5-6.

щодо перетворення Росії на республіку з федеративним устроєм і демократичним станом. В цих діях вбачалося також надання українцям національної автономії як в Україні так і в її колоніях, себто в землях «обжитих українцями у межах російської держави»¹.

Даний з'їзд розставив усі крапки над і в питаннях розвитку тут, на Далекому Сході, українського громадського життя та вибудував окремий план, за яким передбачалося: утворення організованого військового формування, до складу якого могли б увійти виключно українські військові. Військо повинно було оберігати своїх громадян від усіляких можливих нападів недоброзичливців. Генеральному Секретаріату доручено вести організаційні питання щодо утворення даного війська. Після чого серед Владивостоцького гарнізону у літку 1917 року було створено 8 окремих українських рот. Та все ж таки, маємо визнати, що ідея організації власного, «українського війська» не набрала популярності, адже Владивостоцький гарнізон на дві третини був сформований із осіб з українським походженням².

Наступним програмовим пунктом стала розробка української літератури та методів її поширення, задля освічення українського населення в дусі єдиної української нації. Далі Далекосхідна Українська Рада розпочала роботу над проектом свого статуту, який став би центральним адміністративним, політичним та громадським центром для всіх українців Далекого Сходу. На наступному з'їзді було прийняли рішення щодо ухвалення тимчасового статуту, а вже основну його версію сформував до наступного, Другого Всеукраїнського з'їзду на Далекому Сході. Тимчасовий Далекосхідний Виконавчий Комітет, створення якого відбулося не так давно, повинен знаходити вирішення нагальних справ, а також пізніше скликати Другий Український Далекосхідний

---

¹ Чорномаз В. А. Зелений Клин (Український Далекий Схід). Владивосток: Видавництво Далекосхідного федерального університету, 2011. 286 с.

² Грушецький А. Українці і молдавани в Сибіру та на Далекому Сході. 2018. URL: <http://gvizdivtsi.org.ua/українці-і-молдовани-в-сибіру-та-на-дал/> (дата звернення: 01.08.2018).

З'їзд, в той час як питання створення Секретаріату Української Ради відклали до наступного з'їзду¹.

Зважаючи на те, що владивостоцький крайовий уряд ставав на шляху створення окремого українського війська, з'їзд надіслав свій протест Українській Центральній Раді, російському Тимчасовому уряду, а також місцевій крайовій раді задля можливості вирішення даних перешкод². З огляду на посилення більшовиками свого впливу і захоплення у їхні руки керма Російської влади, серед українських мас дедалі частіше звучить ідея для встановлення української державності, на яку покладалися гарантії порядку та стабільності в регіоні³.

В листопаді 1917 року, у часи проголошення Українською Народною Республікою свого автономного статусу, піднесене українство Зеленого Клину із захопленням приймає цю новину, що також вплинуло на українські організації Далекого Сходу у вирішенні питання на чиєму боці бути в часи громадянської війни, яка розпочалася на теренах Російської Імперії⁴.

Другий Загальний Всеукраїнський з'їзд на Далекому Сході відбувався у Хабаровську 7 січня 1918 року. На з'їзд прибуло чимало селян, щоб знайти вирішення своїх нагальних проблем. Присутні селяни мали дві схожі риси, одні були не задоволені якістю землі, на якій оселитися їм довелося, бо вона була або не родюча, чи взагалі не придатна для хліборобства, коли інші селяни мали тугу за рідним краєм, за Україною. То ж на даному з'їзді піднімалися питання сільсько-господарських земель, а також можливості переселення населення до України⁵. З'їздом ухвалено надіслати свою делегацію до Києва, для можливості зв'язку з Україною, а також для знаходження можливості знайти необхідні

---

¹ Чорномаз В. А. Українці на Далекому Сході (1883–1922) // Східний світ. Київ. 1993, №2. С. 101-113.

² Горобець О. Наш Зелений Клин – Далекосхідна Україна. 2018. URL: <http://horobetsolexandr.patrioty.org.ua/blogs/nash-zelenyi-klyn--dalekoskhidna-ukraina-260958.html> (дата звернення 31.12.2018).

³ Вольнец А. В. Дальневосточная Украина // Русская планета. 2014. URL: <http://rusplt.ru/policy/ukrainsiy-dalniy-vostok-9962.html> (дата звернення 21.05.2014).

⁴ Світ І. В. 1917 рік на Далекому Сході // Календар-альманах УНСоюзу на 1967 рік. Джерзі Ситі — Нью-Йорк: Видавництво Свобода, 1967. С. 151-164.

⁵ Андрусяк М. А. Державні змагання українців на Далекому Сході (1917-1920) // Літопис Червоної Калини. Львів, 1932. № 4. С. 5-6.

можливості переселення для селян, які забажали повернутися назад. Між іншим, було обрано новий склад Тимчасового комітету¹.

Пізніше спостерігаємо утворення нового часопису «Хвилі України». Учасниками Тимчасового комітату, й окружних рад провадилась агітаційна робота за підтримку окремих культурних і політичних прав українців. Із Приморщини, себто Приморської області, дана справа перекинулася на територію Амурщини, більш відому як Амурську область. Членом робітничої ради Хабаровського «Исполкома» Гаврилом Кириченком-Могилою робилися великі кроки в цьому плані. Цікавим фактом є те, що партійна лінія не грала абсолютно ніякої ролі в цій справі. Також в дані роботі відзначилися двоє членів Тимчасового комітету Я. Кушнарєнко та Г. Мелашич, яких визнавали народними трибунами. В цей же час Тимчасовим комітетом велася праця над постійним виглядом Конституції даної організації, а також від імені комітету до України послано зв'язкового, з питаннями налагодження всіх питань, зокрема і переселенських теж².

Тим часом більшовикам вдалося повалити Тимчасовий Уряд в Росії, після чого їм вдалося взяти в свої руки владу в Сибіру й пробували вчинити те саме ще й на Зеленому Клині, провокуючи людей на різню в Благовіщенську. Одначе цього домогтися їм не вдалося. Так один чоловік, що був київським лікарем, і котрий повертався з Владивостока 26 квітня 1918 року до Києва оповідав, що "у Владивостоці влада повністю опинилася в руках у Японців, які стали захищати місцеве населення від більшовицького насилля та репресій. Окрім японського десанту у владивостоцькому порті стоять крейсери ще деяких держав, зокрема: 1 американський, 1 англійський і 2 японських"³.

Одним зі значних позитивних кроків для українців Далекого Сходу стало те, що китайцям вдалося прогнали більшовиків з території Маньчжурії. Така

¹ Марунчак М. Г. Українці в СРСР поза кордонами УРСР. Вінніпег: Українська вільна академія наук, 1974. 248 с.

² Чорномаз В. А. Українці на Далекому Сході (1883–1922) // Східний світ. Київ. 1993, №2. С. 101-113.

³ Чорномаз В. А. Зелений Клин (Український Далекий Схід). Владивосток: Видавництво Далекосхідного федерального університету, 2011. 286 с.

новина надавала можливість для генерал-лейтенанта Хорвата, який був переселенцем з Полтавщини, неаби-який вплив на теренах Далекого Сходу. Хорват визнавав свою приналежність до українського народу, і він доклав своїх зусиль для організації в місті Харбін українських військових частин спрямованих на противагу більшовикам. Заснована 17 грудня 1917 року в місті Харбін українська «Маньчжурська Окружна Рада», знаючи що вона перебуває під захистом національного війська розпочала друк свого видання «Вісник», а також засновувала нові українські школи в краю¹.

Завдячуючи генерал-лейтенанту Хорвату більшовицьким силам на Зеленому Клину довелося зменшити свою присутність в рази, завдяки чому українському населенню Зеленого Клину не ставало на шляху ніяких перешкод, котрі б могли перешкодити на шляху до скликання у Хабаровську Третього Загального Всеукраїнського з'їзду Далекого Сходу, який відбувся за головування Юрія Глушка-Мови із 7 до 12 квітня 1918 року².

У цьому з'їзді взяли участь приблизно 80 делегатів, 50 з яких представники села, а інші залізничники та міська інтелігенція. На з'їзді лунав різкий заклик до протидії руйнівному господарюванню на Далекому Сході радянської влади. По закінченню з'їзд вирішив, зважаючи на той факт, що на Далекому Сході 80% населення нараховує саме українська громада, звернутися до українського уряду в місті Київ, щоб їх, мешканців Зеленого Клину, визнали напіванклавом України, зважаючи на положення народу на само визначеність. Сподіваючись що у Смоленську вже розпочалась українсько-російська конференція, з'їзд надіслав телеграму зі своїми вимогами. Проте, телеграма не дійшла своєчасно українському уряду³.

Комісія з питань переселення селян, головою якої був Федір Стешко ґрунтовно підійшла до цього питання. Одним з подальших кроків стало

---

¹ Андрусяк М. А. Державні змагання українців на Далекому Сході (1917-1920) // Літопис Червоної Калини. Львів, 1932. № 4. С. 5-6.

² Черномаз В. А. Зелений Клин (Український Далекий Схід). Владивосток: Видавництво Далекосхідного федерального університету, 2011. 286 с.

³ Світ І. В. «Свобода» й Далекий Схід // Календар-альманах УНСоюзу на 1973 рік. Джерсі-Ситі-Нью-Йорк, 1973. С. 159-165.

створення в селах Зеленого Клину рад сільських громад. До прав Окружних рад додавалася можливість організування Крайової ради, яку український народ час від часу збирав задля вирішення проблем та нормалізації життя населення Зеленого Клину. Гордій Мелашич, Іван Гадзаман та В'ячеслав Яременко-Заболотний назначалися виконавцями виконавчого органу Крайової ради¹.

Далі, коли на Зеленому Клину проводився наступний, Третій Всеукраїнський З'їзд в місті Хабаровськ, в недалекому місті Пекін збиралися экс-союзники Росії, з питанням організації в Сибіру нового уряду. В той же час українці на Зеленому Клину поширювали чутки про те, що Японцям не вдалося порозумітися з представниками інших держав, і що вони, японці, бажають самостійно взяти Сибір під свій власний контроль².

Маньчжурська Окружна Рада прийняла рішення, довірити захист своїх громадян генерал-лейтенанту Хорвату, під контролем якого можуть відбуватися плани, реалізація яких уже прописана в раніше прийнятих документах, себто українським інтересам на Далекому Сході нічого не буде загрожувати. Наступним рішенням, яке прийняла Маньчжурська Окружна Рада було послати до України із Зеленого Клину делегацію, повноваження очолити яку надавалися вихідцю з Полтавщини Твердовському Петру. Перед від'їздом до України, Твердовський радився з Хорватом. Генерал-лейтенант висловився що він сам, так і минулий посол Росії в Пекіні Курдашев, будуть працювати для українського уряду усіма своїми можливостями, про що у розмові просив повідомити Твердовського українському урядові³.

Хорват мав у своїх планах консолідувати відносини з Україною прогнати з території Зеленого Клину за території Байкальського озера більшовиків. Здержував свої плани він лише тому, що не мав досі ніяких відповідей від уряду в Києві, і аби экс-союзники Росії, дислокація військ яких була у місті

---

¹ Чорномаз В. А. Українці на Далекому Сході (1883–1922) // Східний світ. Київ. 1993, №2. С. 101-113.

² Андрусяк М. А. Державні змагання українців на Далекому Сході (1917-1920) // Літопис Червоної Калини. Львів, 1932. № 4. С. 5-6.

³ Чорномаз В. А. Зелений Клин (Український Далекий Схід). Владивосток: Видавництво Далекосхідного федерального університету, 2011. 286 с.

Владивосток, не скористалися даною ситуацією та не змогли б вмішуватися в дані дії¹.

Наприкінці травня 1918 року представники делегації Маньчжурської Окружної Ради дісталися міста Київ. Не зволікаючи, Твердовський звернувся з проханням про зустріч до міністра закордонних справ УНР Дмитра Дорошенка, та розповів йому про ситуацію, в якій тоді знаходився Далекий Схід. Далі Твердовський подав до УНР наступні вимоги Маньчжурської Окружної Ради:

1. Доводити приналежність Далекого Сходу землею України, та вимагати цього визнання від російського уряду.
2. Віддати в розпорядження встановленій на Зеленому Клині українській владі всю зброю російських частин та розформувати їх.
3. Визначити українського намісника над усім краєм, включаючи в свою територію "смугу відчуження" маньчжурської залізниці.
4. Визначити головного військового представника на весь край, не включаючи територію Маньчжурії.
5. На територію Заамурського округу (територія Маньчжурії) назначити начальника, можливість обирати якого уже була раніше.
6. На певний період залишити у розпорядження всю наявну владу на території Далекого Сходу, які існували ще до більшовицького приходу, аж поки український уряд не винесе свого відповідного розпорядження.
7. Створити спеціальний відділ зі справ Зеленого Клину при міністерстві у Києві.
8. Надати можливість створення та організації власного війська.
9. Назначити міжнародному місту Харбіну українського консула².

Твердовський оголошуючи дані вимоги особливо наголошував українському урядові про те, що «у зв'язку із можливим вступом із застосуванням зброї в громадянську війну экс-союзників Росії, не можна

---

¹ Українці на Дальнем Востоке: история и современность / Бровко П. Ф., Фетисова Л. Е., Черномаз В. А. и др.; Владивосток: Издательство Дальневосточного университета, 2008. 289 с.

² Черномаз В. А. Українці на Далекому Сході (1883–1922) // Східний світ. Київ. 1993, №2. С. 101-113.

зволікати ні на хвилину, у вирішенні даних вимог, щоб не зіпсувати загальний стан речей на Далекому Сході». І саме тому він просив «знайти вирішення даних проблем, прийняти вимоги та переслати за можливості рішення українського уряду на Зелений Клин»¹.

Та все ж обставини, у яких знаходилася Україна в той час, не ставили це питання на головну повістку дня в переговорах. Та все ж таки, зважаючи на один із пунктів мирного договору, який укладався між двома сторонами РСФСР та Україною, кожному голові української Окружної ради Далекого Сходу надавалися статуси консулів, таким чином вони могли захищати права та інтереси української громади. Після даного положення, від імені МЗС України та підтвердженням народним комісаром РСФСР із питань закордонних справ Г. Чичеріним, Петру Твердовському надавався статус консула України та резиденцію у місті Харбін².

Надалі українські організації Зеленого Клину керувалися засадами, які проголошував Тимчасовий Сибірський уряд, який установили тут після повалення радянської влади. Грамота Сибірського Тимчасового уряду опублікована 7 липня 1918 року гарантувала кожному народові, який перебував на території Сибіру недоторканість громадянських, політичних, та національних прав, із забезпеченням їхнього представництва на Всесибірських установчих зборах, а також Сибірській обласній думі³.

Повернувшись до Харбіну, Твердовський помітив доволі складне становище. Влада в Сибіру опинилася в руках Вологодського, який стояв на чолі Тимчасового уряду, а чехословацьким корпусом було розпочато військові дії проти більшовиків. Вологодським та командуванням чехословацьких легіонів було надано дозвіл на утворення на теренах Далекого Сходу з місцевих українців українське військо. Та в процес утворення українських військових формувань

---

¹ Андрусак М. А. Державні змагання українців на Далекому Сході (1917-1920) // Літопис Червоної Калини. Львів, 1932. № 4. С. 5-6.

² Заставний Ф. Д. Східна українська діаспора. Львів: Інститут спільних наук АН України, 1992. 176 с.

³ Чорномаз В. А. Зелений Клин (Український Далекий Схід). Владивосток: Видавництво Далекосхідного федерального університету, 2011. 286 с.

втрутилися російські праві кола, які спочатку перешкоджали цей процес, а пізніше і повністю забороняли. То ж українцям доводилося маневрувати між цими всіма змінами політичних настроїв Далекého Сходу¹.

29 червня 1918 року чехословацькому корпусу вдалося повалити радянську владу на території Далекého Сходу, і в той же час правий есер Алексеєвський захопив на території Американи владу. Не вважаючи українців окремим народом, Алексеєвський ввів заборону на діяльність Окружної ради, арештував активних діячів українського життя Зеленого Клину, і в решті решт постановив заборонити національну діяльність українців².

Не зважаючи на ряд різних ускладнень щодо встановлення української влади на Зеленому Клину, місцеве українство таки наважилося провести у місті Владивосток 24 жовтня того ж року Четвертий Український Далекосхідний з'їзд³.

Перелік найбільш важливих питань розглядався під час останнього Четвертого, Надзвичайного, Українського Далекосхідного з'їзду, головувати яким припало М. Новицькому. На з'їзді, який відбувався із 25 жовтня до 1 листопада 1918 року, взяв участь і нещодавно назначений на роль консула України в Харбіні Петро Твердовський⁴.

На даному з'їзді присутній доволі таки непропорційний склад представників переважну більшість яких склало представництво від території Маньчжурії, також присутні делегати із Владивостока, Микольськ-Уссурійська, Хабаровська, лише представники Забайкальщини не змогли бути присутніми, себто Забайкальської області, яка лиш пізніше, в 1922 році стане Забайкальським краєм, а також на засідання з'їзду за невідомих причин не прибуло ні єдиного

---

¹ Андрусак М. А. Державні змагання українців на Далекому Сході (1917-1920) // Літопис Червоної Калини. Львів, 1932. № 4. С. 5-6.

² Верига В. І. Визвольні змагання в Україні 1914-1923 рр. У двох томах. Том 2. –Жовква, Видавництво Отців Василіан «Місіонер», 1998. 416 с.

³ Чорномаз В. А. Зелений Клин (Український Далекий Схід). Владивосток: Видавництво Далекосхідного федерального університету, 2011. 286 с.

⁴ Чорномаз В. А. Українці на Далекому Сході (1883–1922) // Східний світ. Київ. 1993, №2. С. 101-113.

представника селянства¹. Але на цьому з'їзді були представники від козацтва, які прибули на запрошення П. Твердовського².

Питаннями, що зайняли центральне місце на порядку денному даного з'їзду стало обумовлення єдиної позиції далекосхідного українства щодо міжнародного та внутрішньополітичного стану речей, скластися яким довелося на ту пору, а також їхнє ставлення до очікуваної мобілізації, якої було не уникнути в ході громадянської війни яка проходила у той час. Зважаючи на той політичний стан, який відбувався по всьому світу, зокрема і на територіях України, на Далекому Сході та в Сибіру, на Четвертому (Надзвичайному) Українському Далекосхідному з'їзді визнавалася необхідність в тому, аби «українці, які заселяють Далекосхідний простір, вставали до захисту власних прав і щоб правовий простір запанував як поміж інших національностей так і з-поміж усіх інших держав»³.

На з'їзді висунули вимогу про визнання незалежність держави Україна, в свою чергу надаючи всебічну підтримку країнам Антанти. Відповідно українство Далеккого Сходу висловлювало бажання, аби українським національним та політичним інтересам не стало ніщо на заваді, і намагання України були задоволені на сесії майбутнього світового конгресу. Також на з'їзді ухвалили «Декларацію України до народів світу», яка укладалася, перекладалася та поширювалася українською, французькою, англійською і російською мовами, а пізніше розіслали усім представникам інших існуючих держав, українському урядові та українським далекосхідним та американським організаціям. Ще одним рішенням на цьому з'їзді стало доповнення до Секретаріату Краєвої ради нових представників⁴.

---

¹ Попок А. А. Громадсько-політичне та релігійне життя українців на Далекому Сході в ХХ ст. // Український історичний журнал. 1998. №6 С. 54-68.

² Украинцы на Дальнем Востоке: история и современность / Бровка П. Ф., Фетисова Л. Е., Черномаз В. А. и др.; Владивосток: Издательво Дальневосточного университета, 2008. 289 с.

³ Черномаз В. А. Зелений Клин (Український Далекий Схід). Владивосток: Видавництво Далекосхідного федерального університету, 2011. 286 с.

⁴ Андрусяк М. А. Державні змагання українців на Далекому Сході (1917-1920) // Літопис Червоної Калини. Львів, 1932. № 4. С. 5-6.

Ще одним із досягнень даного з'їзду стало виробництво для українців Зеленого Клину проекту конституції, а також прийняття постанови щодо організації українських збройних формувань та сценарій, за яким мала б розвиватися кооперація серед українців Далекого Сходу¹. Такі дії мали б стати оборонним чинником задля утримання різних політичних кіл втягнути українців Зеленого Клину до громадянської війни. Для Ддалекосхідних українців головним у цій справі було: дотримуватися своїх особливих вимог, та висувати їх кожній політичній силі, яка могла б оволодіти цими землями. Щодо основних вимог, які висували українці, ставилося питання отримання автономних та культурних прав для української громади².

Щодо «Української декларації до народів світу» з'їздом визначена позиція, за якою обумовлювався ряд подій та ставлення до них, зокрема окупації України німцями та політичної ініціативи більшовиків. Ще одним з рішень стала цілковита відмова українським переселенцям у поверненні до України, оскільки при позитивному рішенні це стало б: «прецедентною історичною подією з деколонізації, яка іде протилежно усім історично-соціальним правилам, що також може нашкодити як самим переселенцям, так і Українській державі, з її слабким державним бюджетом та не закріпленим політичним ладом». До того ж, реалізація даної події є неможливою і через брак технічних можливостей, які необхідні для переселення людей³.

Тож, хочу нагадати про особливу увагу Четвертого з'їзду організаційному питанню Далекосхідного українського війська. За сприяння Петра Твердовського та генерала Хрещатицького відбулася невдала спроба організації в Маньчжурії, на залізничній станції Ехо українського полку, що призвело до потреби Секретаріату порозумітися із генералом Тимчасового Сибірського

---

¹ Попок А. А. Громадсько-політичне та релігійне життя українців на Далекому Сході в ХХ ст. // Український історичний журнал. 1998. №6 С. 54-68.

² Черномаз В. А. Українці на Далекому Сході (1883–1922) // Східний світ. Київ. 1993, №2. С. 101-113

³ Черномаз В. А. Зелений Клин (Український Далекий Схід). Владивосток: Видавництво Далекосхідного федерального університету, 2011. 286 с.

уряду генералом Івановим-Риновим, якого призначили на Далекосхідних просторах головнокомандувачем¹.

Генерал Іванов-Ринов склав угоду із Секретаріатом, щодо підпорядкування «Вільного Козацтва» створеного із українців, Крайовій раді, доручивши розпорядження генералу Вериго створити «Вільне Козацтво». Угода лишалася дійсною, допоки буде непорушена умова нейтралітету українського війська, яке не повинно вступати до громадянської війни, «а лише за потреби відбивати напади зовнішнього ворога». Та не все сталося так добре, як було на папері. З моменту перших формувань українських військових загонів генерала Іванова-Ринова було відкликано з посади головнокомандувача Далеким Сходом за звинуваченням у «допомозі українському мазепинському рухові». На зміну минулому головнокомандувачу прийшов генерал Хорват, якому довелося розформувати українські загони та зупинити діло, складене його попередником, що в першу чергу вилилося в усуненні від справ генерала Вериго. Надалі з 20 червня відбувалися гіркі події арештів українських військових та курінних старшин, звинувачуючи їх у підтримці більшовиків. То ж, задля уникнення арешту, частина військових куреня пішла в ряди партизанів².

Отже, підсумую, головними подіями Четвертого з'їзду стало фактичне проголошення українцями на Далекосхідних територіях свого права на національну та культурну автономію, а також реалізація плану щодо створення власного українського війська, на жаль повноцінне функціонування якого так і не сталося.

3.3. Шлях до національно-культурної автономії

Перша сесія Української Далекосхідної Крайової ради запланована була на осінь 1918 року, участь взяти в якій планували лише делегати від Владивостока,

---

¹ Андрусяк М. А. Державні змагання українців на Далекому Сході (1917-1920) // Літопис Червоної Калини. Львів, 1932. № 4. С. 5-6.

² Чорномаз В. А. Українці на Далекому Сході (1883–1922) // Східний світ. Київ. 1993, №2. С. 101-113

Маньчжурії та Іманя. Засідання було приурочене обговоренню економічних та військових справ. Найважливішим питанням, яке лунало на даній сесії, став розгляд створення власного, українського банку. То ж коли сесія закінчилася, Крайова рада видала розпорядження щодо заснування українського «Крайового Позичкового Кооперативу», який фактично виконував функцію місцевого банку для українців, який з потужністю розпочав свою роботу¹.

Також є факт заснування нового Українського Далекосхідного Крайового Кооперативу «Чумак», за підтримки Українською Далекосхідною Крайовою радою. Відділи кооперативу розмістилися у Імані, Микольськ-Уссурійську, Хабаровську, Свободному, Харбіні, Читі, Благовіщенську та в деяких інших містах. То ж досягнення Першої сесії Української Далекосхідної Крайової ради були доволі таки вагомими².

Попри заборону колчаківської влади, з 27 до 31 травня 1919 року Другій сесії Української Далекосхідної Крайової Ради таки вдалося статися. Засідання Другої сесії Крайової ради змогли відвідати делегати від Українських Окружних рад Хабаровська, Іманя, Микольськ-Уссурійська, Владивостока, Свободного, Забайкалля та Маньчжурії³. Нова Конституція національної та культурної автономії українців на Далекому Сході, прийнята 30 травня 1919 року, носила в собі структуру та функцію органів національного самоврядування, також виносилося питання устаткування державного та правового стану серед українського населення Далекого Сходу⁴. Юридично закріплено, що дана Конституція мала поширюватися на територію Приморської, Амурської, Забайкальської, Сахалінської та Камчатської областей, а також Маньчжурії.

Конституція проголошувала українців із Зеленого Клину «єдиною складовою самостійної та особливої української нації», яка має «чіткі пов'язані

---

¹ Андрусак М. А. Державні змагання українців на Далекому Сході (1917-1920) // Літопис Червоної Калини. Львів, 1932. № 4. С. 5-6.

² Попок А. А. Громадсько-політичне та релігійне життя українців на Далекому Сході в ХХ ст. // Український історичний журнал. 1998. №6 С. 54-68.

³ Чернолуцкая Е. Н. Украинская национальная колония в Харбине (первая половина ХХ в.) // Материалы научно-практической конференции . Южно-Сахалинск, 1993. С.87-98.

⁴ Черномаз В. А. Зелений Клин (Український Далекий Схід). Владивосток: Видавництво Далекосхідного федерального університету, 2011. 286 с.

культурно-племінні зв'язки із Наддніпрянщиною, з Україною, з народом, вихідцями з якого вони є». Ухвалення даної Конституції несло в собі реалізацію норм самовизначення народу формуючи свою, окрему, національну та культурну автономію, аби «мати змогу захистити свою самостійність та організацію повноцінного життя на території нової батьківщини»¹.

Конституція передбачила українцям Зеленого Клину наступне:

1. Утворити для українців повний цикл навчальних закладів з веденням навчання українською мовою коштом Крайового та Державного бюджетів;
2. Можливість українцям відбути військову службу виключно на території українських військових частин;
3. Встановлення на Зеленому Клину як офіційну мову українську, що значило користування українською в кожній офіційній установі краю, до того ж місцеве земство в окрузі якого українське населення складало переважну більшість місцевого населення, повинна користуватися українською мовою і у внутрішніх діловодствах так і при зовнішніх зв'язках;
4. Надання права організації українського громадського життя, яке уособлювалося в Крайовій та Окружних радах, можливість направлення ними своїх кадрів до крайових та обласних органів з метою «захищення національних та культурних інтересів українського суспільства»;
5. Отримання власного права на вільну організацію для українців Зеленого Клину в питаннях внутрішнього життя, місцевого, окружного та загалом у Далекосхідному рівні.

Українське населення у вигляді Секретаріату, Окружної та Крайової рад повинно стати компетентними органами місцевого, національного самоврядування серед українців краю, мати відповідні правила функціонування та формування населення, а також прописана компетенція в краї даних органів місцевого самоврядування, що детально описано на сторінках Конституції. То ж, після проведення Другої сесії Далекосхідної Крайової ради, ухвалена

---

¹ Чорномаз В. А. Украинское национальное движение на Дальнем Востоке (1917-1922гг.). Владивосток: Издательско-полиграфического комплекса ДВГУ, 2005. 25 с.

Конституція надавала можливість українському рухові Зеленого Клину права на реалізацію ідеї національної та культурної автономії для українців¹.

Засади щодо ставлення українцями до місцевих владних органів визначалися наявністю принципів народовладдя на даній території, а також чи зможе гарантувати та чи інша місцева влада дотримання національних та культурних прав українців, і яка повинна ввести до керівництва місцевими органами представників від української частини Далекосходу. І доки не станеться затвердження даних вимог, український народ не визнає ні єдину іншу владу, окрім як Українську Далекосхідну Крайову раду².

До того ж приймалася формула було прийнято формулу, що українцям, проживаючим на Далекосхідних просторах і мають майно чи здійснюють там свою трудову діяльність, є місцевими громадянами і повинні дотримуватися місцевих законів. Вихідці з України, які проживали в тому місці на певний період, вважалися громадянами України. Таку формулу і засади постійно нехтували московські кола, не бажаючи визнавати ні Україну за самостійну державу, а з нею і не вважаючи Далекосхідних українців гідних автономії³.

У листопаді 1920 року втретє збиралася Крайова рада на чергову сесію у місті Владивосток. Головним питання стала участь у Далекосхідних Установчих зборах, відбутися яким судилося із 12 лютого 1921 року. На сесії було запропоновано вибрати своїх кандидатів провівши у національних округах вибори. Проте дане рішення не знаходило підтримку із боку місцевих владних кіл, тому що дана пропозиція не ставила ні їхні інтереси, ні тим більше інтерес російських партій, тому що усім було відомо, про переважаюче населення українців у демографічній структурі Далекосходу. Звертаючи увагу на те, що підтримки рішення Секретаріату не знайшло значної підтримки ні серед

---

¹ Чорномаз В. А. Зелений Клин (Український Далекій Схід). Владивосток: Видавництво Далекосхідного федерального університету, 2011. 286 с.

² Світ І. В. «Свобода» й Далекій Схід // Календар-альманах УНСоюзу на 1973 рік. Джерсі-Ситі-Нью-Йорк, 1973. С. 159-165.

³ Чорномаз В. А. Українці на Далекосході (1883–1922) // Східний світ. Київ. 1993, №2. С. 101-113.

місцевого населення, ні серед владних структур, Секретаріатом прийнято рішення щодо відмови в участі в приймати участь у даних виборах¹.

Окрім цього, сесія обрала для Секретаріату новий склад управлінців, продовжити працювати яким довелося до самого кінця, до більшовицького арешту в листопаді 1922 року. Секретаріатом мали честь керувати: В. Жук, Г. Могилецький, А. Криштофович, Ю. Глушко-Мова й іншими представниками місцевої української громадськості. Ще Секретаріатом спланована підготовка планів задля чергового з'їзду Далекого Сходу на П'яту сесію. Іван Світ, дослідник життя українців на сході Азії запевняє, що «підготовлена програма перед скликанням П'ятого з'їзду містила в собі основний пункт, щодо рішучого та моментального встановлення на Далекому Сході у складі Приморської, Амурської області, а також побережжя Тихого океану до Берингової протоки, включаючи Камчатку, як українську державу – Зелену Україну»². Та все ж, не вдалося відбутися П'ятому Далекосхідному з'їзду українців, як зазначала відозва надіслана Секретаріатом Української Далекосхідної ради³.

3.4. Національна і культурна автономія українців на Зеленому Кліні

У період із 1920 по 1922 року, себто під час існування на території Зеленого Клину Далекосхідної Республіки, українському населенню надано особливі привілеї у формі законодавчого закріплення статусу для українців національної та культурної автономії. В травні 1921 року у склад Міністерства із національних питань Далекосхідної Республіки додали окремий, український відділ, головою якого став П. Марчишин, який раніше очолював Забайкальську Українську Окружну раду⁴.

¹ Попок А. А. Громадсько-політичне та релігійне життя українців на Далекому Сході в ХХ ст. // Український історичний журнал. 1998. №6 С. 54-68.

² Світ І. В. Зелена Україна. Короткий історичний нарис українського політичного і громадського життя. Нью-Йорк-Шанхай: Український науково-дослідчий інститут Зеленої України, 1949. 32 с.

³ Андрусяк М. А. Державні змагання українців на Далекому Сході (1917-1920) // Літопис Червоної Калини. Львів, 1932. № 4. С. 5-6.

⁴ Світ І. В. «Свобода» й Далекий Схід // Календар-альманах УНСоюзу на 1973 рік. Джерсі-Сіті-Нью-Йорк, 1973. С. 159-165.

Українські Окружні Ради, опинитися яким судилося на території Приморщини та Амурщини, які входили до складу Далекосхідної республіки, надавався статус національної та культурної автономії. Себто з 1921 року Хабаровській українській Окружній раді довелося набути статус Приамурської української Обласної ради, до якої також входила частина Іманського повіту. З 1 червня 1922 року, відповідно рішенню Обласного Приамурського управління, а також проханнями від Приамурської української Обласної ради, Українським радам на території Іманя та у 7 селах що входять в Хабаровський повіт, а саме Катеринославка, Кругликове, Переяславка, Михайлівка, Кам'янець-Подільське, Анастасіївка та Заївка, надавався статус місцевого органу культурної та національної автономії українців¹.

Г. Могилецького призначили очільником для Хабаровської української Окружної ради 12 серпня 1921 року, дещо згодом йому ж надало Міністерство статус Уповноваженого у національних справах в Приамурській області від Далекосхідної республіки. Згодом український діяч В. Никуляк очолив відділ з національних справ при обласному Приамурському управлінні, яке створили в жовтні 1921 року².

Відповідно Міністерському наказу національних справ Далекосхідної республіки від 30 листопада 1921 року, Благовіщенська українська Окружна рада отримала право організовувати національне та культурне життя своєї автономії у складі Амурської області. Н. Левицького обрали очільником Благовіщенської Окружної ради, після чого ним також отримано посаду завідуючого прим Амурському обласному управлінні національним відділом. Український відділ при Міністерстві національних справ Далекосхідної Республіки мав пріоритетний напрямок своєї діяльності, а саме утворити систему національної освіти для українського народу³.

---

¹ Черномаз В. А. Зелений Клин (Український Далекий Схід). Владивосток: Видавництво Далекосхідного федерального університету, 2011. 286 с.

² Шурхало Д. Украина восходящего солнца // Трибуна. 2008. URL: <http://www.tribuna.com.ua/articles/history/170361.htm> (дата звернення: 14.11.2008).

³ Украинцы на Дальнем Востоке: история и современность / Бровко П. Ф., Фетисова Л. Е., Черномаз В. А. и др.; Владивосток: Издательво Дальневосточного университета, 2008. 289 с.

Практично для кожного українського відомства та організації, які виникали у цей час, найголовнішим завданням ставало питання окремої, української школи. Варто нагадати, що восени 1916 року завдячуючи зусиллям Харбінського Українського клубу вже було створено українську Далекосхідну школу, і після повалення царату, на терені Зеленого Клину для цього приділялося чимало зусиль. Також у 1917-1918 роках створено було перші школи початкових класів для українських громад у Хабаровську та Владовистоці. А вже в 1919 році Свободненською українською Окружною радою докладено зусиль для створення українських шкіл в місті Свободному, а також селі Велика Сазанка¹.

Українським відділом Міністерства із національних справ Далекосхідної республіки, при допомозі українських організацій, було докладено серйозні старання задля відкриття у цей час нових українських шкіл в містах Благовіщенськ, Чита, Свободне, Верхнеудинськ, а також на деяких станціях, зокрема Хілок та Борзя. Хабаровська учительська семінарія в 1921-1922 навчальних роках відкрила педагогічні курси для українців, оскільки як мінімум половину учнів у семінарії складали українці, а також додали у програму вивчення нового курсу з назвою українознавство. У місті Свободне Української Окружною Радою досягнуто рішення щодо створення української вчительської семінарії, а також відкриття кількох нових українських шкіл у сільській окрузі².

Варто підсумувати, що по всій території Далекосхідної Республіки в цей час створено близько 60 нових, українських шкіл, зокрема на території Амурської області - 9 шкіл розподілених у місті Свободний, а також селах Велика Сазанка, Сохатине, Ольгинське, Сазанка, Кустаха, Костянтиноградівка та Чембари, в хуторі Золотоношський та на станції Мухіне, на теренах Прибайкальської області – 2 школи у місті Верхньоудинськ та на станції Хілок, та найбільше шкіл відкривалося на території Приамурської області – 26 шкіл, зокрема у місті Хабаровськ, селах Кам'янець-Подільське, Катеринославка,

---

¹ Черномаз В. А. Украинское национальное движение на Дальнем Востоке (1917-1922гг.). Владивосток: Издательско-полиграфического комплекса ДВГУ, 2005. 25 с.

² Украинцы на Дальнем Востоке: история и современность / Бровка П. Ф., Фетисова Л. Е., Черномаз В. А. и др.; Владивосток: Издательство Дальневосточного университета, 2008. 289 с.

Переяславка, Добролюбівка, Соболине, Кіндратівка, Дормидонтівка, Тигрове, Пушкине, Заївка, Красицьке, Кругликове, Святогір'я, Капітанівка, Котикове, Виноградівка, Бичевське, Дмитрівка, Михайлівка, Анастасіївка, Отрадне, Кустанівка та Роскош у який навчалося загалом 1906 учнів¹.

Та все ж, основна проблема, яка найбільше турбувала українство Далекого Сходу – брак коштів, що безпосередньо вплинуло на брак підручників, та і в решті решт вчителів, які могли б навчати молодь українською мовою. У Приморська область, в якій найбільше оселилося українців, в значний період часу існування Далекосхідної Республіки, так і не увійшла до її складу, що перешкоджало створенню українських шкіл в містах та селах краю².

Українськими Національними Комітетами розгорнуто в 1921-1922 роках діяльність на території Приморської області, з метою заміни тих українських структур, які вже існували на цих територіях раніше. Більшістю дослідників вважається, що осіння Грамота 1920 року до П. Горового, який був головою Українського Далекосхідного Крайового кооперативу «Чумак» стала приводом для створення Українських Національних Комітетів. В цій Грамоті вбачалася певна гарантія для Далекосхідних українців у можливості створення на Далекому Сході власної національної та культурної автономії³.

Таким чином, початок 1921 року ознаменувався особливими зусиллями ініціативної групи зі створення Українського Національного Комітету на чолі з П. Горовим, що слідувало створенню регіональним відділенням Українського Національного Комітету у містах Владивосток, який очолив полковник Є. Геруцький, та у місті Микольськ-Уссурійський за головування В. Мигуліна. Таким чином, утворені місцеві органи мали зайняти центральне місце в національному управлінні як у місті Микольськ-Уссурійський так і Владивосток.

---

¹ Черномаз В. А. Зелений Клин (Український Далекий Схід). Владивосток: Видавництво Далекосхідного федерального університету, 2011. 286 с.

² Черномаз В. А. Українці на Далекому Сході (1883–1922) // Східний світ. Київ. 1993, №2. С. 101-113.

³ Світ І. В. «Свобода» й Далекий Схід // Календар-альманах УНСоюзу на 1973 рік. Джерсі-Сіті-Нью-Йорк, 1973. С. 159-165.

Також розпочалися розмови про початок об'єднання представників українського селянства та козацтва у одну державну структуру на Далекому Сході. Як було обумовлено, в дане об'єднання зможуть долучитися представники з кожного куточку Далекого Сходу, зокрема із уссурійського, амурського та козачо-бурятського населення, яке змогло б утворити Далекосхідній селянсько-козачий національний комітет. Проте, прихильників цієї діяльності не було вдосталь, питання Українського Національного Комітету зустріло двозначне ставлення як із боку керівництва українського національного руху, так із боку української громадськості, що фактично розколело суспільство у даному питанні¹.

3.5. Культурне та громадське життя українців на Далекому Сході в 1919-1921 роках

На території Далекого Сходу у 1919-1920 роках кооперація з-поміж українського населення набула неаби-якого розвитку, адже задоволення економічних потреб та сприяння для культурного розвитку, а також протидії русифікації українців стало основними питаннями для української спільноти Зеленого².

Українськими кооперативами було розгорнуто свою діяльність у містах: Хабаровськ «Запорожець», Микольськ-Уссурійський «Гайдамака», у місті Чита «1-ий Український», у Свободному «Хлібороб» та у Благовіщенську «Українець». Ще у 1919 році за головування П. Горового було відкрито у місті Владивосток кооператив «Чумак», до складу якого у 1921 році довелося увійти іншим українським місцевим кооперативам. По усім найбільшим містам Далекого Сходу у той час створювалися окремі відділення «Чумака», зокрема у

---

¹ Чорномаз В. А. Українці на Далекому Сході (1883–1922) // Східний світ. Київ. 1993, №2. С. 101-113.

² Верига В. І. Визвольні змагання в Україні 1914-1923 рр. У двох томах. Том 2. –Жовква, Видавництво Отців Василіан «Місіонер», 1998. 416 с.

лютому 1920 року в Імані, 10 лютого 1921 року в Микольськ-Уссурійському, а також у Читі, Благовіщенську, Хабаровську, Свободному, у Харбіні тощо¹.

Цікаво, що Український Далекосхідний крайовий кооператив «Чумак» зумів відкрити свої відділи і у Шанхаї, за головування І. Лугового, а також у Токіо, на чолі з Є. Коломійцем. В 1920-1921 роках дуже активну діяльність на своїй території розгорнуло Іманське відділення крайового кооперативу «Чумак». Що в наслідку привело до розгорнутої мережі по селах сільської кооперативної громади, що були поширені у селах: Зеньківка, Новопокровка, Уссурійське, Гончаровка, Феодосіївське, Ольгинське, В'яземське, Дроздовське, Спаське, Виноградівка, Авдіївка та Благовіщенка².

На території Микольськ-Уссурійського повіту розгорнули діяльність кооперативні громади по селах Монастирище, Осинівка та Михайлівка. Є інформація щодо розташування на нижньому Амурі українських рибальських кооперативів «Україна» та «Зелений гай». Українській кооперації на Далекому Сході не зважаючи на доволі не велике фінансування, що переважно складалося із пайових та членських внесків, та не звертаючи увагу на загрозову економічну ситуацію, не забракло сил щоб за лічені місяці розширити свою діяльність та популяризації даних інституцій серед селянського населення Далекого Сходу, розповідаючи про ідею національної єдності та культурні особливості українського народу³.

Маючи певний імідж енергійної та ініціативної нації, керівним складом не тільки у національних кооперативних об'єднаннях, а і у загальноросійських переважно були вихідці із української землі. Наслідком надактивної діяльності українців серед кооперативних рухів стали переважно українофільські кооперативні з'їзди на Далекому Сході. Феноменом даного часу постає перед нами українська преса Зеленого Клину. Дані за 1917-1922 роки засвідчують, що

---

¹ Черномаз В. А. Зелений Клин (Український Далекий Схід). Владивосток: Видавництво Далекосхідного федерального університету, 2011. 286 с.

² Світ І. В. Український Далекий Схід. З передмовою і доповненнями В. Кийовича. Хабаровськ-Одеса: Видання Інституту Океанічної України, 1944. 15 с.

³ Украинцы на Дальнем Востоке: история и современность / Бровка П. Ф., Фетисова Л. Е., Черномаз В. А. и др.; Владивосток: Издательство Дальневосточного университета, 2008. 289 с.

український газет різного плану на Далекосхідних просторах випускалося близько десяти видань, такі як: «Щире слово», яка випускалася в 1919-1920 роках, «Громадська думка» за 1921 рік, «Українець на Зеленому Клині», що виходив у 1917-1920 роки, «Українська думка» 1921 року, «Известия Дальневосточного Украинского пресс-бюро» за 1920 це усі ті газети, які випускалися лише у місті Владивосток. Українські видання Хабаровська мали такі назви: «Нова Україна», випущена в 1918 році, «Хвилі України» за 1917 рік, та газета «Ранок» 1917 року. Місто Благовіщенськ поповнилося українськими тиражованими виданнями на зразок «Амурського українця» за 1920 рік та «Української Амурської справи» від 1917 року. Друк також просувався у місті Микольськ-Уссурійський із виданнями: «Українське життя» в 1921 році та «Зоря» із 1920 по 1921 рік¹.

Робилися відповідні кроки щоб розпочати українське книговидання на Зеленому Клині. Далекосхідне видавниче товариство імені Т. Г. Шевчанка що дислокувалося в Хабаровську виявило своє бажання зайнятися даною справою одним із перших, Українським Далекосхідним крайовим кооперативно-видавничим товариством імені Т.Г. Шевченка та Українською Далекосхідною видавничою спілкою з міста Владивосток також проявлено бажання зайнятися даною ініціативою, також долучилися українці із Микольськ-Уссурійського в обличчі видавництв «Січ» та «Сяйво»².

Із початком приходу радянської влади на Далекосхідну територію почалися особливе вмішування у справи українського національного руху. З листопада 1922, після того як ліквідували Далекосхідну Республіку, загроза існуванню кожної української організації Далекого Сходу була чималою, що пізніше вилилося у ліквідацію усіх українськомовних і просто українських

---

¹ Світ І. В. Український Далекий Схід. З передмовою і доповненнями В. Кийовича. Хабаровськ-Одеса: Видання Інституту Океанічної України, 1944. 15 с.

² Чорномаз В. А. Зелений Клин (Український Далекий Схід). Владивосток: Видавництво Далекосхідного федерального університету, 2011. 286 с.

організацій, із арештом керівного та активістського складу, з повною конфіскацією наявного майна організацій¹.

В цей самий період під примусом українським школам, що створені під час існування Далекосхідної Республіки довелося закритися. В січні 1924 року у місті Чита відбувся судовий процес, на якому розглядалася справа щодо 22 провідних діячів на Далекосхідній території українського національного руху, звинувачення яким висунули про «підтримку контрреволюційних сил», що певно малося на увазі українські уряди Симона Петлюри та Павла Скоропадського, доказом чого стало створення «організацій націоналістичних угруповань українців», а також організація «білоукраїнського» війська. Ще одним звинуваченням стала справа отамана Г. Семенова, а також «міжнародної буржуазії», які співпрацювали з метою відторгнути від РСФСР територію Далекого Сходу².

Зважаючи що доказова база мало багато прогалин, вісім обвинувачених оправдував суд, коли інші чотирнадцять осіб отримали не значні терміни ув'язнення 1-3 роки, зважаючи на їхню активність. І тільки Петро Іванович Горовий, якому доводилося проводити з отаманом Г. Семеновим переговори щодо дозволу на організацію українського національного руху на Далекому Сході отримував найбільшу міру покарання – смертний вирок, який трохи згодом було замінено до максимального на той час терміну ув'язнення в 10 років позбавлення волі³.

---

¹ Чернолуцкая Е. Н. Украинская национальная колония в Харбине (первая половина XX в.) // Материалы научно-практической конференции . Южно-Сахалинск, 1993. С. 87-98

² Черномаз В. А. Зелений Клин (Український Далекий Схід). Владивосток: Видавництво Далекосхідного федерального університету, 2011. 286 с.

³ Черномаз В. А. Украинское национальное движение на Дальнем Востоке (1917-1922гг.). Владивосток: Издательско-полиграфического комплекса ДВГУ, 2005. 25 с.

ВИСНОВКИ

Зелений Клин – це не тільки територія, що за площею майже вдвічі перебільшує територію України; це не тільки величезна кількість людей, що зважилася в середині дев'ятнадцятого століття покинути свої етнічні землі споконвічного проживання, та, подолавши відстань у півсвіту, заселити новоспечену частину Російської імперії, а й, дійсно, вагома частина української історії. Продемонструвавши на нових землях і зберігши в подальшому власну самобутність, що відобразилася в громадській, культурній, мовній, побутовій сферах, українці вкотре довели, що вони - інша нація, інша культура, інший, діаметрально протилежний російському, народ, що спромігся аж дотепер не піддатися впливу повної асиміляції і продовжує, хоч уже й не так активно, популяризувати українську культуру, наслідувати українські традиції та мову, тим самим утверджуючи свою приналежність до української нації. Тож, не можна сучасним історикам та авторам шкільних підручників залишати поза увагою цю надзвичайно значущу подію в історії українського народу - історію заселення українськими колоністами фактично пустих земель Далекого Сходу.

Мешканці Зеленого Клину отримали те, заради чого покинули рідні домівки, - в першу чергу землю, низькі податки, звільнення від військової служби тощо. Натомість їм вдалося перетворити отриману нову землю на свою малу Україну - квітучу, родючу, україномовну, про яку, на жаль, зовсім мало згадок у вітчизняній літературі. Певно, що найвідомішим наразі твором, події в якому відбуваються у Зеленому Клині, є твір «Тигролови» Івана Багряного¹, а от у зарубіжній літературі цієї теми не варто й шукати, бо результат буде марним. Але вже сам факт існування художньої літератури із зображенням життя у Зеленому Клині цілком логічно вимагає наявності історичної довідки про цей період, яку можна було б знайти в матеріалах із історії України, та яка там, виявляється, абсолютно відсутня. Не віддаючи належної уваги цим подіям, не

---

¹ Багрянний І. «Тигролови» У 2 ч. (1-ше вид.) Новий Ульм: Прометей, 1946. 168 с.

популяризуючи дану інформацію в масах, ми ніби вперто не бажаємо вклеяти на своє законне місце вирвані колись важливі сторінки з нашої української історії, применшуємо значимість і велич свого народу, відкидаємо сам факт існування українців поза межами України.

Наші колишні співвітчизники змогли власними працьовитими руками розбудувати й розвинути цю анойкумену, яка називається Далеким Сходом, до такого значного рівня, яким він є зараз, а, отже, заслуговують на незаперечне право стати ваговою частиною великої української історії.

Тож, дана дипломна робота засвідчує той беззаперечний факт, що актуальним завданням сьогодення для всіх українських істориків є необхідність віднайти забуті, втрачені чи зумисно приховані сторінки з минулого українського народу та назавжди вписати їх у пам'ять майбутніх поколінь українців, адже знаючи й шануючи своє минуле, ми обов'язково матимемо шанс на гідне майбутнє.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрусяк М. А. Державні змагання українців на Далекому Сході (1917-1920) // Літопис Червоної Калини. Львів, 1932. № 4. С. 5-6.
2. Багрянний І. «Тигролови» У 2 ч. (1-ше вид.) Новий Ульм: Прометей, 1946. 168 с.
3. Вольнец А. В. Дальневосточная Украина // Русская планета. 2014. URL: <http://rusplt.ru/policy/ukrainsiy-dalniy-vostok-9962.html> (дата звернення 21.05.2014).
4. Горобець О. Наш Зелений Клинь – Далекосхідна Україна. 2018. URL: <http://horobetsolexandr.patrioty.org.ua/blogs/nash-zelenyi-klyn--dalekoskhidna-ukraina-260958.html> (дата звернення 31.12.2018).
5. Грушецький А. Українці і молдавани в Сибіру та на Далекому Сході. 2018. URL: <http://gvizdivtsi.org.ua/українці-і-молдовани-в-сибіру-та-на-дал/> (дата звернення: 01.08.2018).
6. Кулеша Н. "Щире Слово" (1919—1920 рр.) з Владивостока — українська газета на Зеленому Клині // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. 2010, Вип. 2. С. 128-138.
7. Надтока Г. М., Волков В.О. Українська колонізація Далекого Сходу (1860—ті рр. – початок ХХ століття) // Збірник наукових праць “Гілея: науковий вісник”. 2014. № 90. С. 44-48.
8. Попок А. А. Громадсько-політичне та релігійне життя українців на Далекому Сході в ХХ ст. // Український історичний журнал. 1998. №6 С. 54-68.
9. Синяков С. В. Украинская история как пространство современного творчества // Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”. Серія: Філософія. Психологія. Педагогіка. 2011. Вип. 2. С. 151-158.
10. Світ І. В. «Свобода» й Далекий Схід // Календар-альманах УНСоюзу на 1973 рік. Джерсі-Ситі-Нью-Йорк, 1973. С. 159-165.

11. Світ І. В. 1917 рік на Далекому Сході // Календар-альманах УНСоюзу на 1967 рік. Держзі Ситі — Нью-Йорк: Видавництво Свобода, 1967. С. 151-164.
12. Чернолуцкая Е. Н. Украинская национальная колония в Харбине (первая половина XX в.) // Материалы научно-практической конференции. Южно-Сахалинск, 1993. С. 87-98.
13. Черномаз В. А. Українці на Далекому Сході (1883–1922) // Східний світ. Київ. 1993, №2. С. 101-113.
14. Шурхало Д. Украина восходящего солнца // Трибуна. 2008. URL:<http://www.tribuna.com.ua/articles/history/170361.htm> (дата звернення: 14.11.2008).
15. Экарева И. Л. Из истории колонизации России в восточной Сибири и на Дальнем Востоке // Вестник Челябинского государственного университета, 2009. №1(139). С. 95-103.
16. Аргудяева Ю. В., Ермак Г. Г., Старцев А. Ф., Сухачева Г. А., Тураев В. А., Фетисова Л. Е., Чернолуцкая Е. Н. Народы Приморского края / Приморье: народы, религии, общество. Владивосток: «48-часов», 2016. 168 с.
17. Аркас М. М. Історія України-Русі / Бібліотека історичного клубу «Холодиний Яр». Київ: Наш Формат, 2015. 464 с.
18. Арсеньев В. К., Титов Е. И. Быт и нравы народностей Дальневосточного края. Хабаровск — Владивосток : Книжное дело, 1928. 247 с.
19. Білоусова Л. Г. Українці на Далекому Сході: міграційні потоки у ХІХ – на початку ХХ століть. Київ, 2016. 119 с.
20. Буссе Ф. Ф. Переселение крестьян морем в Южно-Уссурийский край. Санкт-Петербург: Общественная Польза, 1896. 129 с.
21. Верига В. І. Визвольні змагання в Україні 1914-1923 рр. У двох томах. Том 2. –Жовква, Видавництво Отців Василіан «Місіонер», 1998. 416 с.

22. Верстюк В. Ф., Гарань О. В. Історія України: підруч. для 10 кл. загальноосвіт. закл. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1997. 405 с.
23. Власов В. С. Кульчицький С. В. Історія України: підруч. для 10 кл. загальноосвіт. закл. Київ: «Літера». 2018. 304 с.
24. Георгиевский А. П. Русские на Дальнем Востоке. Владивосток : Типография Государственного Дальневосточного университета, 1926-1932. 114 с.
25. Енциклопедія Історії України: в 10 томах / Гол. редкол. Смолій В. А. та ін. Т.2: (Г-Д). Київ: Наукова думка, 2004. 688 с.
26. Заставний Ф. Д. Східна українська діаспора. Львів: Інститут спільних наук АН України, 1992. 176 с.
27. Ідрісов Д. І. Невідомі сторінки історії України. Україна і світ. Харків: «Фоліо», 2018. 221 с
28. Кабузан В. М. Как заселялся Дальний Восток (вторая половина XVII - начало XX века). Хабаровск: Хабаровское книжное издательство, 1976. 200 с.
29. Кубійович В. М., Світ І. В. Зелений Клин // Енциклопедія українознавства. Париж - Нью-Йорк: видавництво «Молоде Життя», 1955-57. Т.2 768-780 с.
30. Купецький Г. Там де сонце сходить. Спогади бойовика ОУН на далекому сході. Торонто: видавництво Віктора Поліщука, 1988. 499 с.
31. Лебедева Ю. В. Кульчицький С. В. Історія України: підруч. для 10 кл. загальноосвіт. закл. Київ: «Генеза», 2010. 154 с.
32. Марунчак М. Г. Українці в СРСР поза кордонами УРСР. Вінніпег: Українська вільна академія наук, 1974. 248 с.
33. Миллер А. Украинский вопрос в Российской империи. Киев: Laurus, 2013. 416 с.
34. Полонська-Василенко Н. Д. Історія України: У 2 томах Т. 2 : Від середини XVII століття до 1923 року. 3-тє видання. Київ: Либідь, 1995. 606 с.
35. Пометун О. І. Гупан Н. М. Історія України: підруч. для 10 кл. загальноосвіт. закл. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2012. 288 с.

36. Світ І. В. Зелена Україна. Короткий історичний нарис українського політичного і громадського життя. Нью-Йорк-Шанхай: Український науково-дослідчий інститут Зеленої України, 1949. 32 с.
37. Світ І. В. Український Далекий Схід. З передмовою і доповненнями В.Кийовича. Хабаровськ-Одеса: Видання Інституту Океанічної України, 1944. 15 с.
38. Семенюк С. М. Історія українського народу. Львів: Априорі, 2010. 606 с.
39. Сергійчук В. І. Українці в імперії. Київ: «Бібліотека українця», 1992. 92 с.
40. Субтельний О. М. Україна: Історія: 3-тє вид., перероб. і доп. Київ: Либідь, 1993. 720 с.
41. Турченко Ф. Г. Історія України: підруч. для 10 кл. загальноосвіт. закл. Київ: «Генеза», 2010. 293 с.
42. Украинцы на Дальнем Востоке: история и современность / Бровка П. Ф., Фетисова Л. Е., Черномаз В. А. и др.; Владивосток: Издательство Дальневосточного университета, 2008. 289 с.
43. Унтербергер, П. Ф. Приморская область 1856-1898 гг./ Под. ред. И. И. Бока. Репринтное издание 1900 года. Санкт-Петербург: Альфарет, 2011. 392 с.
44. Черномаз В. А. Зеленый Клин (Український Далекий Схід). Владивосток: Видавництво Далекосхідного федерального університету, 2011. 286 с.
45. Черномаз В. А. Украинское национальное движение на Дальнем Востоке (1917-1922гг.). Владивосток: Издательско-полиграфического комплекса ДВГУ, 2005. 25 с.
46. Ямзин И. Л. Переселенческое движение в России с момента освобождения крестьян. Киев: типография Императорского университета Святого Владимира, 1912. 198 с.

РЕЗЮМЕ

на тему: **«Українці в Зеленому Клині: переселення, громадське та політичне життя у другій половині XIX – на початку XX століття»**

Зелений Клин - це історія українських переселенців з Полтавщини, Чернігівщини, Київщини, та інших регіонів України.

Метою даної дипломної роботи є дослідження ролі та впливу українців у розбудову територій Далекого Сходу, збереження й поширення ними своїх традицій, ремесел, звичаїв і культури на чужих землях; збереження та розвитку національної самосвідомості українських переселенців Зеленого Клину як невід'ємної складової української історії.

Дана дипломна робота засвідчує той факт, що актуальним завданням сьогодення для всіх українських істориків є необхідність віднайти забуті, втрачені чи зумисно приховані сторінки з минулого українського народу та назавжди вписати їх у пам'ять майбутніх поколінь українців, адже знаючи й шануючи своє минуле, ми обов'язково матимемо шанс на гідне майбутнє.

Ключові слова: Зелений Клин, переселенці, Далекий Схід, українці.

RESUME

on the topic: **«Ukrainians in the Zelenyy Klyn: resettlement, social and political life in the second half of the XIX – at the beginning XX century»**

Zelenyy Klyn (Green Wedge) is the history of Ukrainian immigrants of Poltava, Chernihiv, Kyiv and other regions of Ukraine.

The purpose of this thesis is to study the role and influence of Ukrainians in the development of the Far East, their preservation and dissemination of their traditions, crafts, customs and culture in foreign lands; preservation and development of the national identity of the Ukrainian settlers of the Zelenyy Klyn (Green Wedge) as an integral part of Ukrainian history.

Therefore, this thesis testifies to the fact that the urgent task of today for all Ukrainian historians is to find forgotten, lost or deliberately hidden pages from the past of the Ukrainian people and forever inscribe them in the memory of future generations of Ukrainians, knowing and respecting their past. , we will definitely have a chance for a decent future.

Key words: Zelenyy Klyn, immigrants, the Far East, Ukrainians.